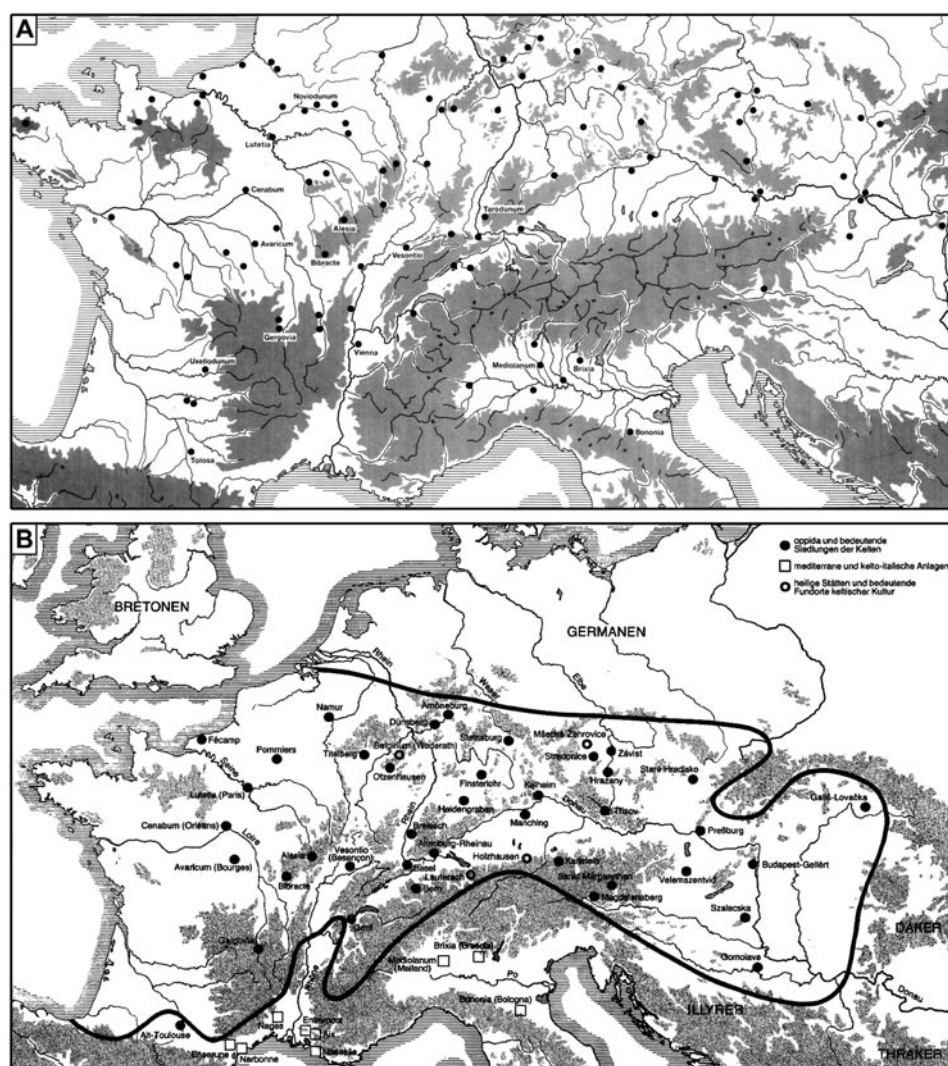

Civilizace keltských oppid a její dědictví

Vladimír Salač

1. ÚVOD

Ač se oppidům archeologové věnují již více než půl druhého století, není jejich funkce stále dostatečně objasněna (k dějinám bádání viz např. *Kaenel 2006; Salač 2011a*). Jednou z příčin může být určitá setrvačnost bádání, které je hodnotí pouze v rámci doby laténské a srovnává především s antickými, popřípadě středověkými městy (*Salač 2013b; 2017a*). Na oppida se, přes veškeré poukazy na jejich rozmanitost, nadále pohlíží jako na homogenní jev rozšířený po celém území laténské kultury. Tradiční přístup k problému lze demonstrovat na dvou obecně známých a opakovaně publikovaných mapách, které přinášejí výběr oppid označených vždy stejnou signaturou, a vytvářejí tak dojem jejich stejného účelu, významu i poměrně pravidelného rozložení v prostoru (*obr. 1*). Dnes je sice zřejmé, že obojí neplatí, přesto se tyto a podobné mapy stále tisknou (např. *Kruta 2007*) a především v obecné historické i archeologické literatuře stále kolují dávno překonané interpretace keltských oppid.

Obr. 1. Tradiční zobrazení oppid na evropském kontinentu. A – dle *Schaaf – Taylor 1975*; B – dle *Kruta 2007*.

Obr. 2. Rozšíření laténské kultury (dle Kruta 1978) a oppid na evropském kontinentu (dle <http://oppida.org>; pro střední Evropu doplněno). Zobrazeny jsou oblasti s převažujícím opevněním typu *murus gallicus* (červené šrafování) a *Pfostenschlitzmauer* (zelené šrafování), zvýrazněn region Berry ve střední Francii a česká kotlina v České republice.

V tomto příspěvku se z celé rozsáhlé problematiky oppid soustředíme pouze na jejich rozložení v prostoru, porovnání s raně středověkými opevněními a následně se zamyslíme nad termínem oppidální kultura a civilizace.¹

2. JAK JEDNOTNÁ BYLA OPPIDÁLNÍ CIVILIZACE? OPPIDA NA VÝCHODĚ A NA ZÁPADĚ

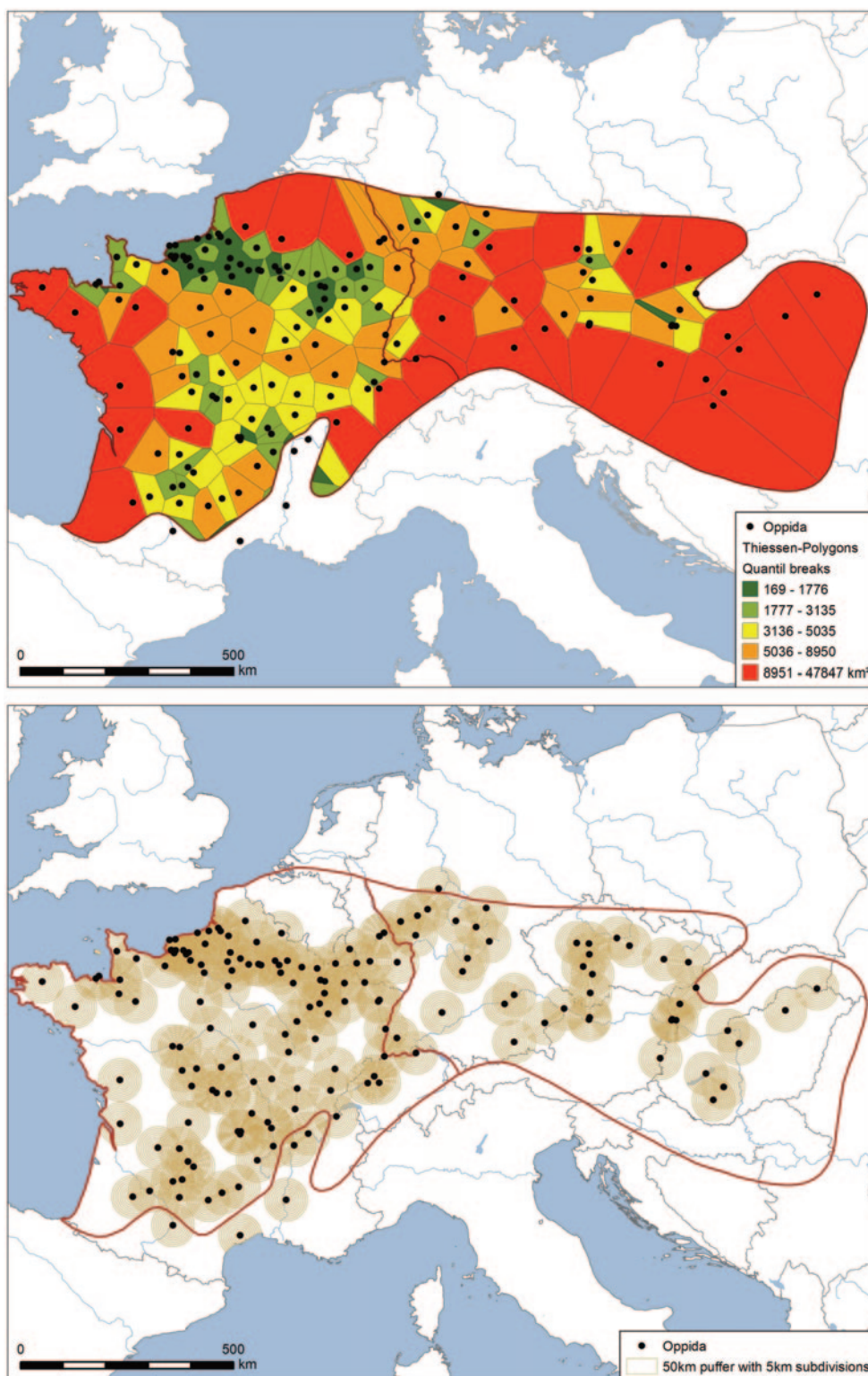
Oppida bývají pojednávána v širokých prostorových souvislostech (např. Collis 1984; Fichtl 2000), přesto zbývá i v tomto měřítku nemálo aspektů k hodnocení. Je například již dávno známo, že oppida jsou obohnaná dvěma základními typy hradeb – *murus gallicus* a *Pfostenschlitzmauer*. Přes několik výjimek lze prohlásit, že první je rozšířen v západní části laténské kultury a druhý ve východní, přičemž hranici mezi oběma tvoří Rýn (např. Fichtl *dir.* 2010). Při dalším ohledání však je patrné, že se oppida v obou oblastech liší nejen způsobem opevnění.

Budeme-li pracovat s rozsahem laténské kultury, jak jej vymezil V. Kruta (1978), zjistíme, že v době oppid zaujímal na evropském kontinentu zhruba 1 000 000 km² (obr. 2).² Na tomto území se nachází 169 oppid (dle <http://oppida.org>).³ Zásadní přitom je, že Rýn dělí oblast laténské kultury takřka přesně na dvě poloviny. Ovšem západně od jeho toku, tedy v Galii, jak ji chápal Caesar, se nachází 120 oppid, kdežto východně od něj jich lze nalézt pouze 49. Na jedno oppidum tak na západě připadá zhruba 4300 km², kdežto ve střední Evropě 12 400 km². Rozdělíme-li prostor laténské kultury na území teoreticky připadající k oppidům pomocí Thiessenových polygonů, zjistíme, že velikost území náležející dle této metody k oppidu kolísá od 143 km² v povodí Seiny až po 47 782 km² ve východních a jižních částech střední Evropy (obr. 3a). Zázemí oppid, např. zobrazené pomocí kruhů okolo každého oppida od 5 po 50 km, po-

1 Příspěvek vznikl v rámci projektu *Keltská oppida a jiná hradiště – mezikulturní srovnání*, který byl podporován Grantovou agenturou České republiky (reg. č. 17-20106S).

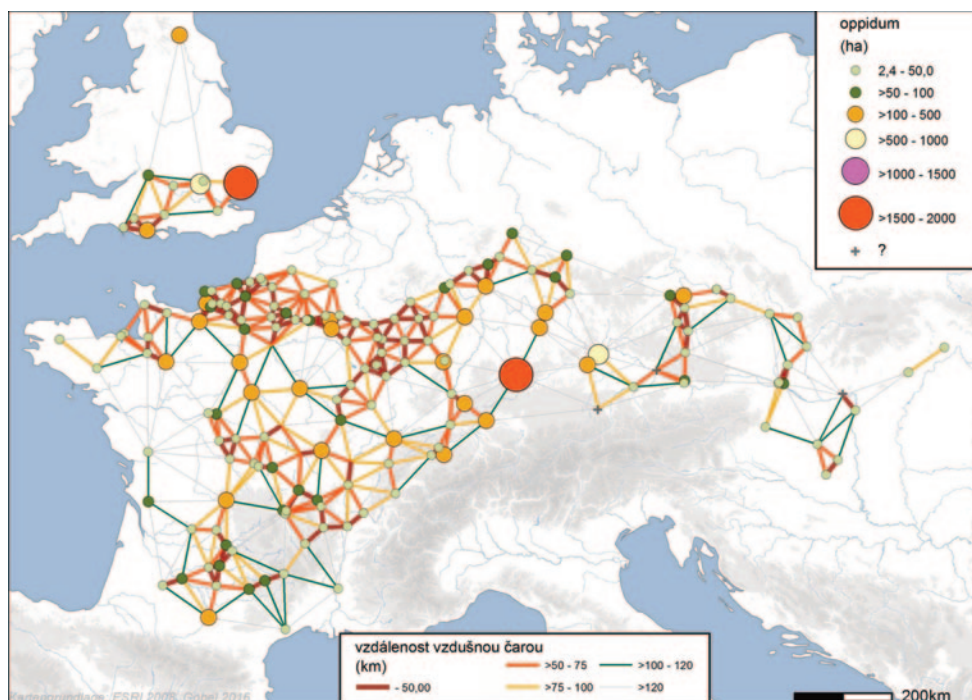
2 Za výpočty a zhotovení map jsem zavázán K. Göbel a J. Nowotny z Centra pro baltskou a skandinávskou archeologii ve Šlesviku.

3 Stav stránek ke dni 1. 2. 2017. Stránky jsou výsledkem rozsáhlého projektu organizovaného *Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Na stránkách lze nalézt základní informace o jednotlivých oppidech včetně literatury, což umožňuje v tomto textu v souvislosti s jednotlivými oppidy citovat literaturu pouze výběrově. Pro Čechy jsou doplněny lokality Bechyně a Týnec nad Labem.

Obr 3. Oppida na evropském kontinentě a jejich zázemí zobrazená pomocí Thiessenových polygonů (nahore) a pomocí oblastí do vzdálenosti 50 km od oppida (dole).

krývají v Galii daleko větší podíl území, než je tomu v laténské střední Evropě. Síť spojení mezi oppidy, zobrazená modelově pomocí nejkratších vzdáleností mezi nimi, je na západě mnohem hustější, rovnoměrnější a rozsáhlejší než na východě (obr. 3 a 4). Západně od Rýna se část oppid, především v nížinách, proměnila na sklonku starého letopočtu v galořímská a následně středověká a současná města, která nezdávka představují centra jednotlivých regionů (např. *Fichtl 2004; Fernández-Götz 2018*). Oppida se zde tedy významně podílela na urbanizaci země. Naproti tomu východně od Rýna zaujímají zázemí oppid menší území a značná část teritoria laténské kultury a tedy i jejich nositelů se nacházela mimo bezpro-

Obr. 4. Komuni-kační síť mezi evropskými oppidy zobrazená pokusně pomocí nejkratších vzdáleností mezi nimi.

střední dosah oppid. Síť nejkratších spojnic mezi oppidy zde nepokrývá většinu území, ale vytváří pouze určité linie, patrně komunikační koridory (obr. 3 a 4). Až na výjimky (např. Bratislava) oppida v tomto prostoru nepřerostla v pozdější města a většina z nich je dnes zcela opuštěná. K urbanizaci střední Evropy tedy nijak výrazně nepřispěla.

Na základě uvedených pozorování lze formulovat hypotézu, že oppida v obou oblastech laténské kultury mohla být zakládána z odlišných důvodů a plnila odlišné funkce. Nemusela tedy představovat např. ze společenského hlediska stejný jev. Rovněž jejich působení na hospodářství, dopravu, způsob obrany atd. patrně nebyl stejný. Hledat vysvětlení, jak a proč se úlohy oppid lišily, v měřítku celé Evropy je velmi obtížné. Proto byly vybrány dvě oblasti, ve kterých se pokusíme tuto otázku zkoumat blíže, a to v české kotlině a v regionu Berry uprostřed Galie (obr. 2).

Pro Čechy hovoří, vedle toho, že představují ucelený geografický celek, velmi dobrý stav poznání nejen oppid a soudobých laténských otevřených sídlišť, ale i předchozích pravěkých období a raného středověku s jeho hradišti. Smyslem porovnání obou oblastí je totiž nejen komparace oppid, ale v připravovaných navazujících studiích i srovnání vývoje opevnění v předoppidálním a postoppidálním období. Oblast Berry byla vybrána proto, že vykazuje, jako jedna z mála v někdejší Galii, stav archeologického poznání srovnatelný s Čechami, který je rovněž odpovídajícím způsobem publikován (např. Krausz 2016; 2020; Bataudy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001, vše s další literaturou).

Podobná srovnání mohou přispět nejen k lepšímu poznání samotných oppid, ale mohou napomoci i k řešení specificky „českých“ otázek. Např. zda v evropském rámci geograficky zcela ojedinělá česká kotlina představovala v pozdní době laténské i jednotku organizační, mocenskou resp. politickou. Obvykle se totiž Čechy v době laténské ztotožňují s územím kmene Bójů, byť se někdy uvažuje i o dalších kmenech (podrobně Salač 2015), a oblast Berry se zase připisuje kmenu Biturigů. Otázkou tedy zůstává, zda se struktura oppid na obou územích shoduje nebo alespoň podobá, tedy zda lze Čechy v pozdním latěnu opravdu chápat jako území jediného kmene a tedy i jako politickou jednotku. V tomto směru je užitečné i srovnání s Čechami v 11. století, jež tedy představovaly jediný státní útvar ovládaný Přemyslovci.

Protože mocenské uspořádání nelze sledovat pouze pomocí archeologických nálezů, je nespornou výhodou, že o oblasti Berry potažmo celé Galie v době laténské disponujeme zprávami G. J. Caesara. V Čechách si zase můžeme vypomoci srovnáním s raně středověkými hradišti, o jejichž úlohách jsme rovněž zpraveni z písemných pramenů.

2.1. Oppida a raně středověká hradiště v Čechách

Čechy představují přirozený geografický region o velikosti 52 000 km², který je ze všech stran vymezený horami. Jeho severní okraj zároveň v době oppid představoval hranici rozšíření celé laténské kultury (*obr. 2*). Porovnejme nyní v tomto prostoru počet a rozložení oppid a nejmladších raně středověkých hradišť (ca 950–1150 po Kr.).

Zatímco je v české kotlině známo pouze osm laténských oppid,⁴ raně středověkých hradišť z daného období je registrováno 87 (Lutovský in: *Saláč ed. 2019*). Již z tohoto jednoduchého srovnání vyplývá, že oppida představují jiný jev než raně středověká opevnění. Liší se zásadně také velikostí. Plochy českých oppid se pohybují od 11 po 158 ha při průměrné hodnotě 48 ha, velikost raně středověkých hradišť kolísá od 0,06 po 44 ha, při průměru 6 ha (*Saláč 2019a*). Výrazně se liší i jejich rozmístění v prostoru (*obr. 5a*). Raně středověká opevnění pokrývají prakticky celou českou kotlinu a zároveň kontrolují přirozené vstupy do země. Naproti tomu oppida se nacházejí jižně od Labe a s výjimkou spojení směrem na jih a východ jsou přirozeným koridorům spojujícím českou kotlinu s okolními krajinami vzdálena, a nemohla je tedy mít pod svou kontrolou. Oppida nevytvářejí žádné shluky, jsou rozmístěna v relativně pravidelných odstupech o velikosti desítek kilometrů, ani neohraničují nějaké ucelené území. Okrajová raně středověká hradiště naopak do značné míry kopírují rozsah české kotliny, byť se výše položeným a nehostinným územím vyhýbají, a vymezují tak území reálně ovládané Přemyslovci. Nejsou ale rozmístěna rovnoměrně. V okrajových končinách je jejich výskyt řidší, v hustě osídlených oblastech v centru země dosahuje jejich hustota naopak nejvyšších hodnot (*obr. 5 a 6*).

Střed země se stal v 9. století doménou kmene Čechů v čele s Přemyslovci, kteří v průběhu 10. století postupně ovládli celou zemi. Zhruba na počátku 11. století vybrali, resp. nově vybudovali přibližně dvě desítky hradišť, správních center, pomocí kterých ovládali a spravovali celou zem. Ostatní hradiště dále existovala, ale jejich význam byl touto změnou umenšen (*obr. 5b; Sláma 1988*). Nutno dodat, že bez písemných pramenů by tento rozdíl mezi hradišti nebyl zjištělný, neboť vzhled i velikost správních center (0,5 až 15 ha, průměr – 6 ha) se od ostatních hradišť příliš nelišily. Poměrně pravidelné rozložení těchto center v české kotlině, zvláště v porovnání s rozložením všech soudobých hradišť, prokazuje, že jejich zřízení bylo velmi dobře promyšleno.

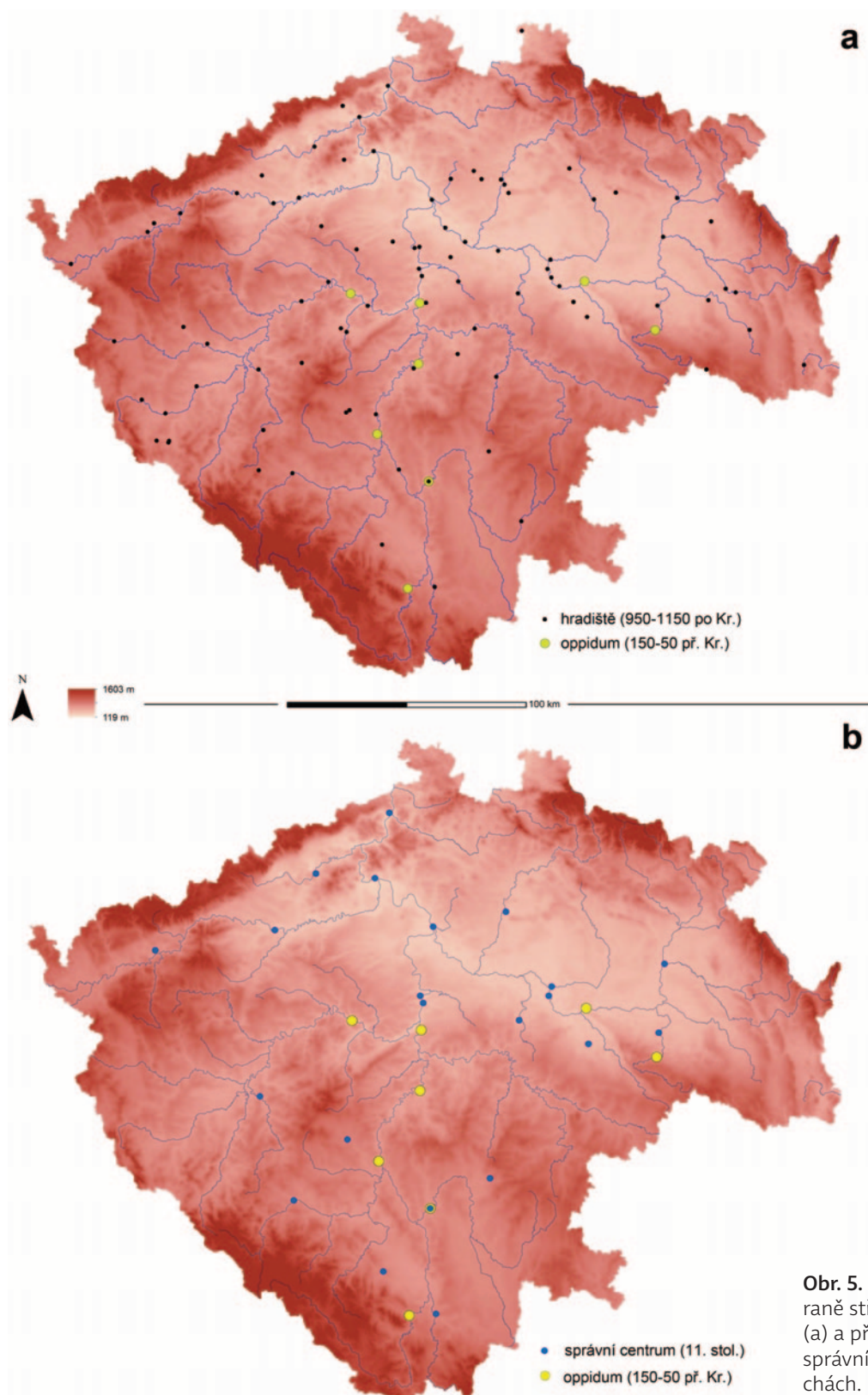
Okolo oppid i správních center jsme pokusně vymezili prostor do vzdálenosti 30 km, tedy zhruba území z nich dosažitelné během jednoho dne (*Saláč 2013a*), na kterém bylo možné efektivně a trvale vykonávat přímou moc a správu (*obr. 7a–b*). Množství a rozložení takto vymezených teritorií ukazují, že oppida měla pod „každodenní kontrolou“ sotva třetinu české kotliny (29 %), kdežto správní centra ovládala její dvě třetiny (67 %).

Abychom blíže poznali vztah oppid a správních center k nejdůležitější hospodářské činnosti, tedy k zemědělství, vyhodnotili jsme jejich zázemí do vzdálenosti 30 km z hlediska nadmořské výšky, která do značné míry odráží vhodnost území pro pěstování plodin. Pro laténské i raně středověké zemědělství byla v českém prostředí trvale a efektivně využitelná území s nadmořskou výškou zhruba do 400 m, která ovšem tvoří pouze 36 % rozlohy Čech. Oppida měla v každodenním dosahu pouze 29 % území nacházejících se pod touto výškovou hranicí,⁵ kdežto středověká správní centra kontrolovala 86 % těchto pro zemědělství nejvhodnějších ploch. Vztah oppid a středověkých center k zemědělství se tedy zásadně lišil (*obr. 7*). Nutno dodat, že se v tomto srovnání nejedná o vlastní zemědělskou produkci obyvatel oppid a správních center, která zcela jistě nebyla motivací vzniku těchto opevněných sídlišť, ale obecně o možnost kontrolovat bezprostředně rostlinnou zemědělskou výrobu. Nic na tom nemění ani skutečnost, že zemědělskou produkci obyvatel oppid a správních center není možné vyloučit ani v méně příznivých podmínkách (např. *Danielisová – Hajnalová 2014*).

Přemyslovská správní centra měla v 11. století pod kontrolou naprostou většinu obyvatelstva stejně jako zemědělství, což se odráželo kromě jiného v zavedení povinných odvodů zemědělských výrobků

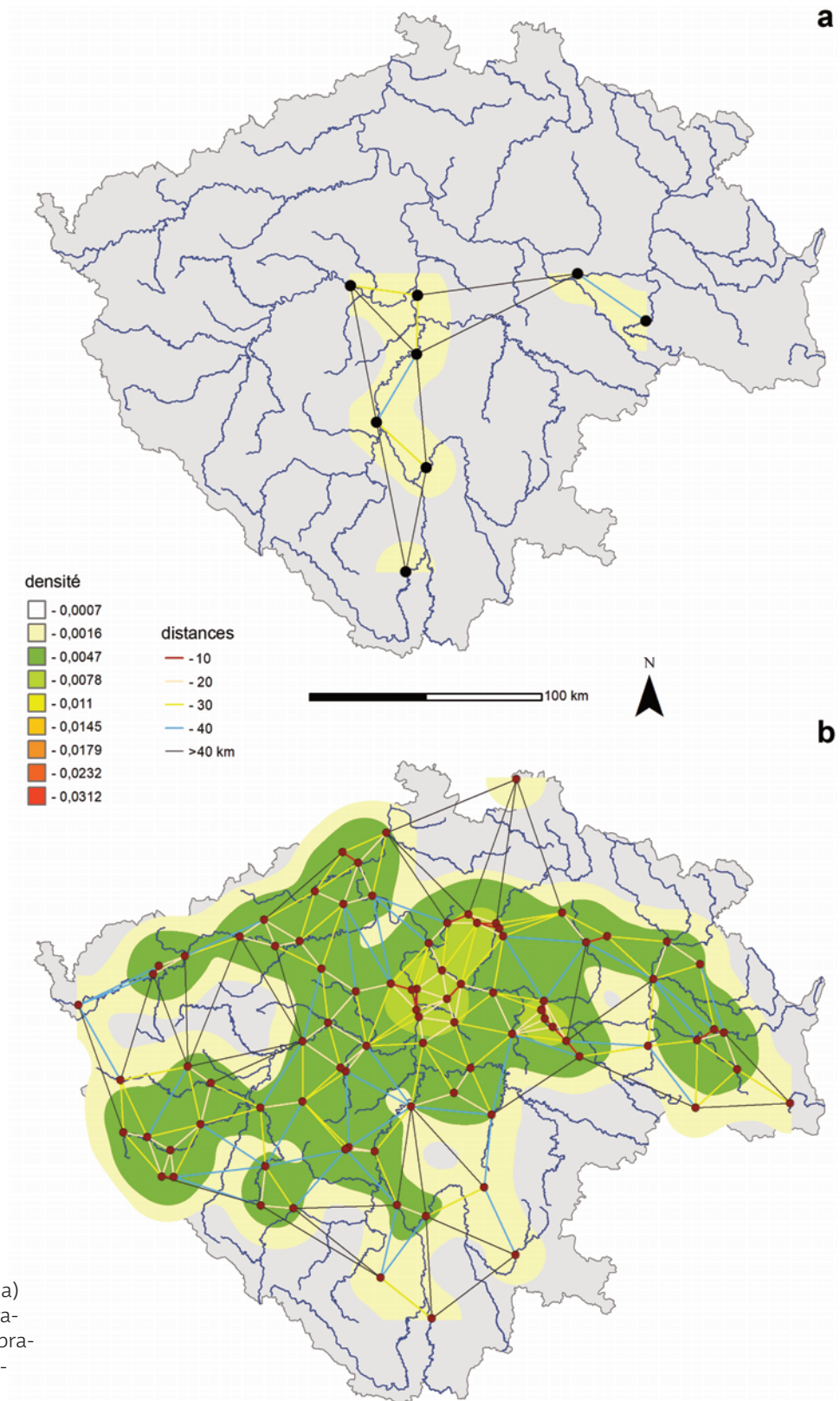
4 Ke klasickým oppidům jsou přiřazena i nově prozkoumaná opevněná sídliště v Bechyni a u Týnce n. L. (*Krajíc 2015; Beneš 2015*).

5 Nejlepší zemědělská zázemí měla ve svém bezprostředním okolí oppida Závist a Týnec n. L., ale ležela vůči nim excentricky (Závist), či od nich byla oddělena přírodními překážkami (Týnec). Naopak v okruhu do 30 km od oppida Třisov představují polohy s nadmořskou výškou do 400 metrů pouze 6 % takto vymezeného území.

Obr. 5. Rozložení oppid, raně středověkých hradišť (a) a přemyslovských správních center (b) v Čechách.

(obr. 7b; Žemlička 1997, 154–163). Centra zřejmě kontrolovala také nerostné suroviny – především ložiska barevných kovů a železa v Krušných horách na severozápadě země a zdroje zlata a tuhy na jihu, byť o způsobu jejich využívání nejsme příliš informováni. Vzhledem k rozmístění na dálkových cestách jistě ovládala i jejich distribuci a dálkový obchod obecně. Polohy přemyslovských center v české kotlině také naznačují a písemné prameny dokládají, že měla strategický význam pro obranu země proti vnějšímu

Obr. 6. Hustota oppid (a) a raně středověkých hradišť (b) v Čechách a zobrazení nejkratších vzdáleností mezi nimi.

nepříteli (Žemlička 1997). Jejich průměrná velikost (6 ha) zároveň ukazuje, že pro efektivní ovládnání a obranu země nebylo nutné budovat rozsáhlé pevnosti o desítkách hektarů.

Počet a rozložení oppid naopak napovídají, že pouze s jejich pomocí kontrolovat, spravovat a bránit celé Čechy nebylo možné. Oppida zjevně nemohla efektivně chránit českou kotlinu ani většinu obyvatelstva proti vnějšímu nepříteli (obr. 5–7), neboť měla ve svém bezprostředním dosahu necelou třetinu

území a byla vzdálena nejen většině přirozených vstupů do země, ale především hustě osídleným oblastem. Zvláště nemohla představovat ochranu proti tradičně uváděné germánské agresi ze severu, neboť celá severní část Čech s největším počtem obyvatel zůstávala nechráněna mimo jejich přímý dosah, vystavena případným atakům z tohoto směru. Vzhledem k tomu, že v tomto prostoru prosperovala otevřená sídliště i v samé blízkosti hranice české kotliny, tedy hranice celé laténské kultury (např. Lovosice; *Salač 2011a*), je zřejmé, že se zdejší společnost necítila ohrožena a neměla potřebu se opevňovat či dokonce zde budovat nové pevnosti – oppida. Ta, již jen vzhledem ke svému rozložení, nejen nemohla chránit českou kotlinu, ale obecně ani prostor laténské kultury ve střední Evropě. Tradované severní germánské nebezpečí v době oppid, které bývá demonstrováno na tažení Kimbrů a Teutonů,⁶ zřejmě nebylo natolik naléhavé, aby v Čechách a zjevně i v celé střední Evropě ovlivnilo vznik a rozmístění oppid.

Oppida v Čechách vedle zemědělství neměla pod přímou kontrolou ani některá významná ložiska surovin. Zatímco mohla ovládat zdroje zlata a tuhy v jižních Čechách, bohaté zdroje mědi, cínu a železa v Krušných horách se nacházely mimo jejich dosah. Rozložení oppid v české kotlině ukazuje (*obr. 4, 6 a 7*), že byla budována v určitých liniích, které vedly do Podunají a na Moravu, tedy do oblastí se shodnou laténskou kulturou. Zvláště výrazný je systém oppid vytvářející koridor vedoucí na jih do prostoru Lince s oppidy Gründberg a Freinberg, který umožňoval toto spojení plně zajišťovat i kontrolovat. Rozmístění oppid zároveň ukazuje, že jich úkolem naopak nebylo zprostředkovávat spojení do oblastí mimo souvislé rozšíření laténské kultury severně od české kotliny. Ta přitom s těmito oblastmi kontakty udržovala a např. směrem na severozápad podél Labe se jednalo o styky tradiční a poměrně intenzivní (*Salač 1997*). Z nějakého důvodu ovšem pro jejich zajištění nebyla oppida nutná.

Malý počet oppid i jejich výstavba mimo nejhustěji osídlené oblasti, často v odlehlých místech s absencí osídlení v jejich blízkém okolí ukazují (např. Stradonice, České Lhotice, Třísov, zčásti i Hrazany a Nevězice), že v Čechách oppida nemohla představovat správní centra, nebo alespoň ne jediná správní centra, neboť z některých z nich by nebylo koho spravovat (např. Třísov), nebo by v daném regionu bylo více správců, než spravovaných. Z hlediska urbanizace země i rozložení přirozených center české kotliny je významné, že pouze areál jediného oppida je dnes trvale osídlen (Bechyně), ostatní jsou prázdné a od současných měst dosti vzdálené (cf. *Salač 2000; Salač ed. 2019*). Naproti tomu z 22 někdejších raně středověkých správních center jich je 14 překryto dnešními městy či leží v jejich těsném sousedství. Oppida v Čechách se tedy na urbanizaci země na rozdíl od raně středověkých správních center nijak nepodílela. Jejich budování se vymykalo nejen pravěkým zvyklostem, ale neodpovídalo ani potřebám středověkého, natož novověkého osídlení (cf. *Salač 2019a; Salač ed. 2019*).

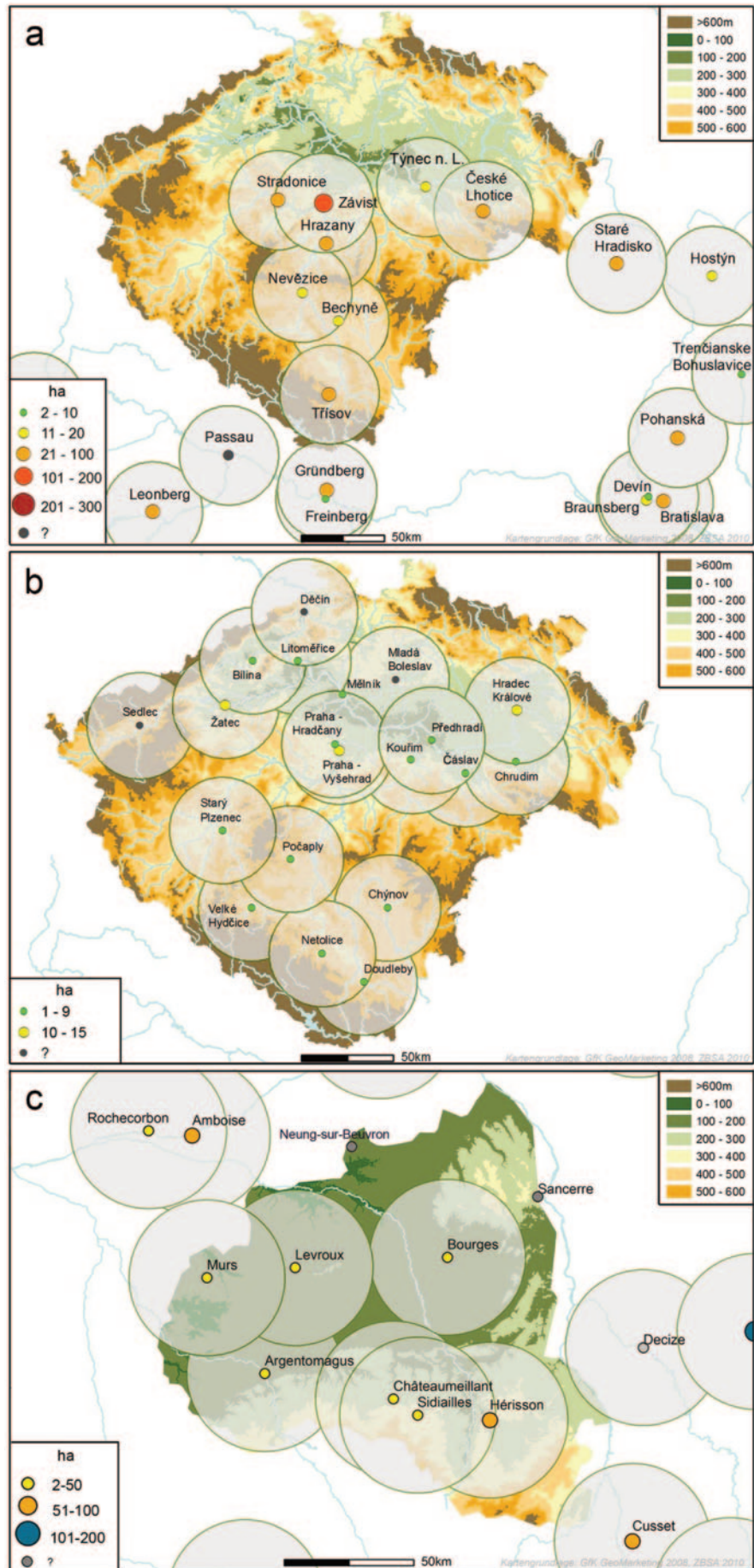
Funkce oppid v Čechách, ať již byly jakékoliv, nepokrývaly celou zemi, zato jejich výstavbou vznikly určité koridory, které směřovaly k sousedním laténským krajinám. Oppida si tak vytvářela dopravní a hospodářský systém, který jim zajišťoval existenci v zemědělsky méně příhodných oblastech (*Salač 2000; 2011a*), kde nemohla existovat samostatně a izolovaně. Spojení se vzdálenějšími oblastmi, především s regiony vytvářejícími snáze zemědělskou nadprodukcí, pro ně bylo nutností, byť si část svých potřeb v různé míře mohla krýt vlastní zemědělskou činností ve svém okolí (např. *Danielisová – Hajnalová 2014*). Působení oppid v určitých liniích či koridorech se zdá být typické nejen pro českou kotlinu, ale i pro většinu střední Evropy (*obr. 2–4*). Z hlediska správy území, obrany, ale i zajištění dopravních spojení je zajímavé, že v Čechách až na výjimky (např. Zvíkov) nebyla oppida doplněna menšími opevněními, kterým se někdy říká *castella* (cf. *Waldhauser 1984*).⁷ I v tomto směru se u nás liší pozdní doba laténská od 11. století, kdy vedle dvou desítek správních center fungovala další hradiště.

Právě srovnání s raně středověkými hradišti a zvláště správními centry umožňuje vyslovit hypotézu, že v pozdní době laténské Čechy netvořily jedinou organizační jednotku. Naopak vše nasvědčuje tomu, že se zde zhruba od poloviny 2. století př. Kr. vyskytovaly dva různé organizační systémy. Jeden s oppidy, vykazující nejen nové formální projevy (oppida), ale především dosud nebývalé společensko-organizační uspořádání, se rozkládal v jižní části země. Druhý zaujímavější severní části země, setrval u dosavadní síd-

6 Např. *Čižmář 2002, 3; Čižmář – Kolníková – Noeske 2008, 689–690; Grünwald – Martens – Neumann 2000; Luginbühl 2014; Motyková 2006; Rittershofer 2005; Sievers 2003, 94–106; 2010b, 130–132.*

7 M. Kotýnek (2016) sice ve své práci uvádí 49 výšinných nalezišť ze střední a pozdní doby laténské, na žádném z nich však není jistě prokázáno, že se jedná o hradiště, tedy že v uvedeném období byla skutečně opevněna. Pouze v několika málo případech lze funkční opevnění předpokládat, nikoliv však prokázat (*Salač ed. 2019, 56–57*).

Obr. 7. Území dosažitelná v Čechách z oppid (a) a raně středověkých center (b) a v Berry z oppid (c) v jednom dni (vzdálenost do 30 km).

lištní struktury a zřejmě i u dosavadního uspořádání společnosti. Protože si sotva lze představit jediný keltský kmen, jehož části by byly organizovány na odlišných principech, lze dále odvodit, že v české kotlině tehdy nejspíše nesídlil jediný kmen, např. Bójové (k bójské problematice viz *Karwowski – Salač – Sievers Hrsg. 2015*).

2.2. Oppida v Berry – oppida Biturigů⁸

Oblast Berry, která je připisována galskému kmenu Biturigů,⁹ leží ve vnitru Galie a má rozlohu přibližně 18 500 km² (*obr. 2 a 7*). Je tedy výrazně menší než česká kotlina a na rozdíl od ní nepředstavuje přirozený geografický region, ale teritorium, které vymezili novověcí badatelé na základě písemných pramenů. Je-li vymezeno správně, jedná se o území jediného kmene, tedy o sociální prostor patřící jedné etnicko-mocenské jednotce galské společnosti. Ve vymezeném prostoru pracujeme se sedmi oppidy, byť se někdy jako oppida uvádějí i další lokality.¹⁰

Velikost zdejších oppid kolísá od 14 po 73 ha, při průměru 29 ha. Přisoudíme-li každému z nich opět zázemí do vzdálenosti 30 km, vidíme, že do nich spadají více než dvě třetiny území (70 %).¹¹ Oppida při tom měla v denním dosahu 71 % všech poloh s nadmořskou výškou do 400 m, která ostatně představují 95 % území. Celkové „portfolio“ nadmořských výšek se sice od české kotliny zásadně liší, přesto snad lze přikládat určitý význam tendenci, že v biturižském území s přibývajícím nadmořskou výškou klesal zájem oppid tyto polohy přímo ovládat (polohy nad 500 m byly z více než 50 % mimo dosah oppid).

Oppida Biturigů jsou rozmístěna relativně rovnoměrně, a své funkce tedy mohla uplatňovat na většině území a na většinu příslušníků kmene. Mohla účinně chránit většinu obyvatel a významně se podílet na obraně kmenového území. Že takovouto roli plnila, dokládají i Caesarovy zprávy o válečných akcích na území tohoto kmene, včetně dobývání oppida Avaricum/Bourges (BG 7,14–32). Oppida také měla či mohla mít pod kontrolou většinu zemědělské produkce.¹² Právě vztah k zemědělství byl zřejmě zvláště významný, neboť oppida nebyla vybudována na neúrodném severozápadě biturižského území (*Batardy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001*, 48–55).

Caesar (BG 7,15,3) informuje, že centrum a zároveň symbol kmene Biturigů představovalo oppidum Avaricum (Bourges), které bylo považováno za nejkrásnější v celé Galii. Z tohoto hlediska je zajímavé, že neleží uprostřed kmenového území, ale je poněkud vysunuto směrem na severozápad. Ze všech oppid má k sousedním nejdále, což je možné interpretovat i tak, že vzhledem ke svému výjimečnému významu ovládalo i největší území. Areál tohoto oppida je překryt současným městem, a tak nelze přesně určit jeho hranice, a zřejmě proto se údaje o jeho velikosti nemálo rozcházejí (např. 26 ha – *oppida.org*; 70 ha – *Ralston 1992*, 155–160). Zda Avarikum (Bourges) převyšovalo ostatní oppida Biturigů nejen svou výstavností, ale i rozlohou, tak není jisté, a nelze tedy zatím ověřit, zda se jeho význam odrážel i v jeho velikosti. V každém případě se nachází v příhodné pozici v krajině a navazuje na intenzivní starší osídlení (*Augier – Krausz 2012*; *Batardy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001*). Areál oppida si udržel svůj význam v galořímském období i v následujících dobách a dnes se na něm rozkládá významné město Bourges. Roli oppid v urbanizaci oblasti nelze přehlédnout, neboť další tři jsou dnes regionálními centry (dále Argenton-sur-Creuse /Argentomagus/, Levroux a Chateameillant). Polovina biturižských oppid se ale na druhou stranu nachází na katastrech malých obcí v řídce osídlených oblastech.

Rozložení oppid Biturigů naznačuje, že mohla pohodlně sloužit ke kontrole, správě a obraně prakticky celého kmenového území a tedy k organizování, ovládnutí i ochraně většiny příslušníků kmene (*Krausz 2016*; *2020*). Hodnocení opevněných sídel v Berry ovšem není ani zdaleka uzavřeno. Data uváděná z různých zdrojů se liší nejen u velikosti oppid, ale i u jejich počtu (cf. např. *oppida.org*; *Augier – Krausz 2012*;

8 Za uvedení do problematiky a společnou návštěvu většiny biturižských oppid jsem zavázán O. Buchsenschutzovi.

9 Rozsah území byl převzat z práce S. Fichtla (*Fichtl 2004*, 9–10, 38), L. Augier a S. Krausz (*Augier – Krausz 2012*) pracují s poněkud větším územím (viz též *Batardy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001*).

10 Vycházíme především z databáze oppid uvedené na *oppida.org*, proto neuvádíme lokalitu Neung-sur-Beuvron, která bývá někdy za oppidum považována. Nepočítáme ovšem ani s nejednoznačnou lokalitou Sancerre, která naopak v této databázi zastoupena je (*Augier – Krausz 2012*; *Batardy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001*).

11 V případě započítání lokalit Neung-sur-Beuvron a Sancerre by byla tato i všechny dále uvedené hodnoty vyšší.

12 Caesar (BG 7,32,1) např. uvádí, že mu po dobytí Avarica padly do rukou velké zásoby obilí.

Batardy – Buchsenschutz – Dumasy dir. 2001; Ralston 1992). Někdy se uvádí až dvojnásobný počet 14 oppid, což je dáno kromě jiného i tím, že se zde vyskytují sídla s opevněním typu *muris gallicus*, která však jsou i výrazně menší než 15 ha požadovaných dnešními badateli, aby lokalita mohla být zařazena mezi oppida (viz *oppida.org*). Zapomínat také nesmíme na Caesarovo tvrzení (BG 7,15,1), že Biturigové vypálili více než dvacet svých měst, aby nepadla do rukou Římanů. V každém případě je skutečností, že systém oppid (dle našich kritérií) doplňovala i menší opevnění s plochou v jednotkách hektarů, ovšem obehnaných regulérní hradbou typu *muris gallicus* (Augier – Krausz 2012; Krausz 2016).

2.3. Oppida v Čechách a v Berry a přemyslovská správní centra

V předchozích odstavcích jsme krátce pojednali oppida v Čechách a ve středofrancouzském Berry. Ukázalo se, že jejich počet je sice v obou oblastech zhruba obdobný, ovšem rozloha Čech je téměř trojnásobná. Na jedno oppidum tak v Berry připadá maximálně 2600 km² území, kdežto v Čechách zhruba 6500 km². Biturižská oppida měla v každodenní dosažitelnosti více než dvě třetiny území, kdežto česká ani ne třetinu. Oppida obou oblastí se liší také rozmístěním v krajině. Zatímco v Berry upřednostňují nížiny, v Čechách se jim naopak vyhýbají a vyhledávají vrchoviny (obr. 5 a 7). V Berry leží přímo v osídlených oblastech, v Čechách mimo ně, či nanejvýš na jejich okrajích. Oppida obou oblastí se odlišují i svou velikostí – česká jsou větší (průměr 48 ha) než biturižská (29 ha). K odlišnostem se řadí i to, že u Biturigů jsou oppida doprovázena malými opevněními, která naopak v Čechách prakticky postrádáme. Nakonec je nutno zmínit, že za předpokladu, že jsou dnešní chronologická schémata správná, začalo se s výstavbou oppid v Čechách dříve, již v mladším úseku stupně LT C2 (např. Drda – Rybová 1997; Colin 1998).

Oppida v Čechách a v Berry se tedy liší nejen ve způsobu opevnění, ale prakticky ve všech v tomto příspěvku sledovaných parametrech. Porovnání oppid obou oblastí s raně středověkými hradišti v Čechách překvapivě ukazuje, že oppida Biturigů se v rámci sledovaných vlastností, především rozložením v krajině, podobají více raně středověkým centrům kmene Čechů, než českým keltským oppidům. Vykazují obdobnou hustotu výskytu v krajině,¹³ kontrolují přímo většinu území a tedy většinu obyvatelstva, ovládají nížiny a zemědělskou produkci, důležité komunikace a jsou doprovázena dalšími opevněními. To všechno oppida v Čechách postrádají. Z písemných pramenů je známo, že přemyslovská centra v Čechách sloužila k ovládnutí a správě země, k její obraně i ke kontrole zemědělství, řemeslné výroby a obchodu (např. *Zemlička 1997*). Lze tedy předpokládat, že také oppida kmene Biturigů v oblasti Berry mohla plnit obdobné funkce, což ostatně archeologické nálezy a zčásti i písemné prameny dokládají. Toho naopak oppida v Čechách, patrně s výjimkou zajištění (části) obchodu a transportu, schopna nebyla. A ještě jedna vlastnost je společná oppidům v Berry a přemyslovským správním centrům: obě opevnění se výrazně podílela na následné urbanizaci země, minimálně polovina z nich přerostla v dnešní města. V Čechách se v areálu někdejšího oppida nachází pouze městečko Bechyně.

Pro české území z uvedeného srovnání vyplývá pro pozdní dobu laténskou ještě jeden poznatek. Z hlediska výstavby oppid a působení jejich funkcí, tedy z hlediska uspořádání společnosti, nepředstavují Čechy jeden celek, a sotva je tedy můžeme interpretovat jako území jediného kmene, především často uváděných Bójů.

Porovnání oppid v Čechách a v Berry tedy jen zvýraznilo odlišnost oppid ležících západně a východně od Rýna. Nalik jsou ovšem obě oblasti pro oba okruhy reprezentativní, musí ukázat teprve další analýzy. Zatím je zřejmé, že i uvnitř obou pozdně laténských okruhů existovaly mezi oppidy nemalé rozdíly (viz např. oblasti bez oppid při dolní Loire v Galii, či na jihu Polska ve střední Evropě apod.). Jisté je, že poměrně obvyklé přenášení vlastností oppid z jedné části laténské Evropy do druhé nemusí vždy přinášet správné výsledky. Také zevšeobecňování zpráv antických autorů (zvláště Caesara) a jejich přímá aplikace na oppida např. v Čechách může být zavádějící.

Na základě pojednaných parametrů se oppida přestávají jevit jako homogenní jev, a naskytá se tak otázka, zda tedy na všech oppidech a na celém území laténské kultury panovala od druhé poloviny 2. století př. Kr. táž tzv. oppidální kultura, resp. civilizace.

13 Při stejné hustotě oppid jako v Berry by jich muselo být v Čechách 20 až 25, tedy zhruba tolik, kolik je zde přemyslovských správních center.

3. OPPIDA, OPPIDÁLNÍ KULTURA, OPPIDÁLNÍ CIVILIZACE

Když před více než sto lety zveřejnil J. Déchelette (1914, fig. 404; obr. 8) svou známou tabulku ukazující, že na keltských oppidech od Galie až po Karpatskou kotlinu je zastoupena stejná hmotná kultura, a použil označení *civilisation des oppida*, položil tím základy k jeho užívání nejen ve Francii, ale i v celé laténské Evropě. Jak už ze samotné tabulky vyplývá, J. Déchelette při popisu náplně civilizace oppid kladl důraz na artefakty, zároveň však užil charakteristiky z oblasti interpretace – „...*de véritables villes occupées par une population fixe comprenant divers corps demétier ... L'oppidum était aussi l'emporium, le marché de la cité: les villes importantes de la Gaule renfermaient des comptoirs de commerce, des magasins et des ateliers...*“¹⁴ (Déchelette 1914, 947–948) apod. V češtině se užívalo a užívá vedle označení civilizace také spojení oppidální kultura, v němčině Oppidakultur.¹⁵

Pojmy oppidální civilizace a oppidální kultura se stále užívají, ať již přímo (např. Collis 1993; Maier 1996/97; Rieckhoff – Biel 2001, 216–226; Sievers 2002; Kaenel 2006; Schönfelder 2011; Buchsenschutz dir. 2015; u nás např. Droberjar 2006; Kysela 2010; 2014; Waldhauser 2001),¹⁶ či v různých opisech (např. *la culture de type urbain des Celtes des IIe–Ier s. av. J.-C.*; Kruta 2000, 762). Jde o vyjádření názoru, že v době oppid vnikla nová kultura, lišící se od předchozí kultury střední doby laténské a nacházející se na výrazně vyšší úrovni.¹⁷ Zároveň se často předpokládá, že se tato kultura utvářela pod přímým vlivem z jihu, z antického světa (např. Frey 1984; Bouzek 2007, 143; shrnutí a další literatura viz Kysela 2010). Někteří badatelé se dokonce domnívají, že byla za Alpy importována podobně jako samotná oppida (např. Drda – Rybová 1998; Kruta 2000). V posledních dvou desetiletích se ovšem postupně přehodnocuje úloha oppid jakožto měst i jejich význam pro rozvoj v době laténské i pro další vývoj Evropy, přičemž se poukazuje na časté přeceňování jejich významu (např. Guichard 2017; Kaenel 2006; Salač 2011a; Woolf 1993).

V předchozím textu jsme poukázali na možnost, že keltský svět v období oppid nebyl natolik jednotný, jak se do nedávna zdálo, což vede k úvahám, jak s pojmy oppidální kultura a oppidální civilizace zacházet a zda je vůbec užívat (Salač 2011a).

3.1. Poznámky k významu slov civilizace, kultura, oppidum a oppidální

Podívejme se nejprve krátce na obecný význam slov civilizace a kultura. Definic obou pojmů existuje značné množství, mnohdy i velmi sofistikovaných. Na tomto místě se však spokojíme vždy s co nejjednodušším a nejrozšířenějším významem. V poslední česky vytištěné encyklopedii Universum je civilizace popsána takto: „civilizace /z lat. *civilis* – občanský, státní/, pojem užívaný obecně k označení vysokého stupně hmotného a duchovního pokroku lidstva. Používá se také jako synonymum pojmu kultura...“¹⁸ Nutno ovšem

14 ... skutečná města osazená stálým obyvatelstvem, jež se ve sdruženích (cechy) věnovalo rozličným řemeslům ... Oppidum bylo též emporiem, tržním střediskem pro své okolí: ve významných městech Galie se nacházely skladiště, krámy, dílny...

15 Ve střední Evropě se zpočátku používal pro nálezy z oppid název stradonická kultura (např. Šnajdr 1911; Ebert 1928, 452; Schráníl 1928, 236), někdy i doba stradonická (např. Filip 1948, 273). Její náplň se popisovala archeologicky (mince, nástroje, skleněné náramky atd.), byť rovněž nechyběly odkazy na obchod, řemesla apod. Termín se užíval ještě na počátku 2. poloviny 20. stol. (Nierhaus 1957).

16 V češtině se pojmy oppidální civilizace a oppidální kultura nezdá být užívány jako synonyma. Zřejmě však je častější spojení oppidální kultura než oppidální civilizace, neboť server *academia.edu* registruje k 10. 6. 2020 celkem 38 článků s prvním výrazem, kdežto 25 článků se spojením druhým.

17 J. Collis (1993, 106): „Somit repräsentieren die Oppida einen der wesentlichsten Entwicklungsschritte in der Geschichte Europas. Sie erscheinen im 2.–1. Jh. v. Chr., als die Beziehungen zwischen den Mittelmeerländern und Mitteleuropa intensiver wurden; als sich eine technische Revolution bei der Eisenproduktion abzeichnete, die wahrscheinlich weniger gut dokumentierte Entwicklungen in anderen Handwerksbereichen auslöste; und als die auf Geld basierende Wirtschaft die Flexibilität und Effizienz von Handel und Warenaustausch steigerte, je nach den Mechanismen des Marktes... Kurz gesagt: Für weite Teile Mitteleuropas war dies die städtische Revolution.“ Podobně se vyjádřil F. Maier (1996/97, 9): „Die Erbauung der Oppida also jener von gewaltigen Wehrmauern umschlossenen stadtartigen Siedlungen des 2. und 1. Jahrhunderts v. Chr., nimmt in der Geschichte der kontinentalen Kelten den Rang einer letzten großen zivilisatorischen Leistung ein.“

18 UNIVERSUM Všeobecná encyklopedie 2. díl/C–E, str. 85. Vydal Odeon v roce 2000. Podstatná část encyklopedie je překlad z německého originálu Das Bertelsmann Lexikon (Verlagshaus Stuttgart). Viz též <https://cs.wikipedia.org/wiki/Civilizace> (11. 6. 2020).

podotknout, že v češtině bývá nezřídka výraz civilizace chápán obecněji než kultura a to zvláště v archeologii (např. *Podborský 2012*, 58), naopak např. ve francouzštině či angličtině jde častěji o synonyma.¹⁹

Pro potřeby tohoto textu přináší vhodnou definici kultury E. Neustupný (2010, 39): „Lidská kultura sestává ze všeho, co si člověk vytváří pro své působení na přírodu, pro svůj styk s jinými lidmi i co vytváří ve své hlavě (myšlenkový svět sdílený mezi lidmi)...“²⁰ Kulturu tedy lze členit kromě jiného na materiální a nemateriální, přičemž je zřejmé, že archeologická kultura je svázána s materiální složkou, která slouží k jejímu vymezení a definování. Definice samotné archeologické kultury je rovněž celá řada, přičemž značná část z nich se zabývá spíše tím, co archeologická kultura není, a definice z různých období a různých archeologických směrů si v jednotlivých aspektech odporují. Přes veškeré rozdíly je však zřejmé, že základem, ze kterého naprostá většina definic vychází, je přesvědčení, že archeologická kultura je časově a prostorově ohraničená skupina hmotných památek, např. „Nálezy, objekty vzájemně si příbuzné, trvající po určitou dobu a na určitém území, byly již minulými generacemi archeologů shrnuty pod pojmem archeologické kultury“ (Buchvaldek 1985, 16; přehled vývoje názorů na archeologickou kulturu viz např. *Květina 2010*).

Oppidální kultura, ač se tento pojem nezřídka užívá, není přesněji definována.

Připustíme-li, že archeologie zkoumá minulost lidské společnosti na základě hmotných pramenů, a archeologická kultura tak představuje vždy určitý výsek hmotné kultury, pak je zarážející, že oppidální kultura je spojována především s nemateriální stránkou kultury, s pojmy jako urbanizace, urbanismus, specializace, diferenciacce, koncentrace, centralizace, správa, společenské vztahy, moc apod. (viz např. *Bouzek 2007; Buchsensschutz dir. 2015; Collis 1993; Fichtl 2000; Frey 1984; Kruta 2000; Rieckhoff – Biel 2001; Waldhauser 2001*). Do obvyklého pojetí archeologické kultury tedy oppidální kultura příliš nezapadá. Patrně proto bývá užívání tohoto pojmu a z něj odvozených výrazů nejednoznačné.

Odhlédneme-li od diskusí o detailech, je význam podstatného jména oppidum archeologům celkem zřejmý: jedná se o velké a mohutné opevnění z pozdní doby laténské. Ovšem užívání adjektiva oppidální je dosti chaotické. Již jen zběžný přehled jeho výskytu v českém prostředí přináší zajímavé výsledky. Archeologové a další odborníci znají např.: oppidální civilizaci, oppidální kulturu, oppidální období, oppidální

HIBRACTE (Saône-et-Loire)	STRADONITZ (Bohème)	MANCHING (Haute-Bavière)	VELEM S' VEIT (Hongrie)
			
			
			
			
			
			

Obr. 8. Symbol oppidální kultury – tabulka J. Décheletta (1914, Fig. 404) ukazující stejné nálezy ze čtyř evropských oppid.

19 Např. J. P. Demoule (2020, 21): „Lorsque les archéologues des sociétés sans écriture ont commencé à ordonner leurs données au cours du XIXe siècle, ils ont constitué des « boîtes » portant le nom de « cultures » (Kultur en allemand) ou de « civilisations », définies par des « fossiles directeurs » (Leitfossil) selon un paradigme presque explicitement géologique.“

20 Tato definice v zásadě odpovídá obecně rozšířeným definicím kultury např. dle organizace UNESCO Déclaration de Mexico sur les politiques culturelles. Conférence mondiale sur les politiques culturelles, Mexico City, 26 juillet – 6 août 1982.

latén, oppidální prostředí, oppidální lokalitu, oppidální Evropu, „keltské“ oppidální Čechy, oppidální dobu laténskou, oppidální fáze i oppidální chronologii, oppidální hradby a fortifikaci, oppidální architekturu, sídliště oppidálního typu, oppidální soubory, oppidální materiál, oppidální (malovanou) keramiku, oppidální tvary jemné keramiky, oppidální spony, oppidální charakter /artefaktů/, oppidální typy (např. spon, bronzů či hřebíků), oppidální emise mincí, oppidální figurky a oppidální plastiku, oppidální formální prvky, oppidální elitu či oppidální aristokracii, oppidální společnost apod. Setkat se lze ale i s oppidální domácnostmi, oppidálními rozměry, oppidálním stádem ba dokonce i s oppidální vesnicí!²¹

Vypořádat se s tímto chaosem je krajně obtížné i pro specialistu na dobu laténskou. Často totiž nelze rozpoznat, co si autor pod pojmem oppidální vlastně představuje, zda má na mysli chronologické období, tedy pozdní dobu laténskou, místo původu resp. výroby artefaktu, kulturní či typové zařazení, způsob života na oppidech či celé společnosti apod. Vždyť jak si představit např. oppidální rozměry či oppidální stádo?

Právě uvedená slovní spojení by měla důsledně vycházet z pojmu oppidální kultura či civilizace. Pokusme se proto nyní nastínit, jak se tato kultura zpravidla charakterizuje a zda jde skutečně o charakteristiky typické pouze pro oppida či pouze pro období oppid.

3.2. Základní charakteristiky oppidální kultury/civilizace a jejich kritika

3.2.1. Široce rozšířená uniformní materiální kultura

J. Déchelette (*obr. 8*) poukázal na výskyt shodných předmětů na oppidech od Atlantiku po Uherskou nížinu. To ovšem platí pouze pro stupeň LT D1, protože oppida se ve střední Evropě začala budovat již ve stupni LT C2, tedy dříve než na západě (*Čížmář 2002; Drda – Rybová 1997; Colin 1998*). V Galii pak byla naopak v provozu i tehdy, kdy již ve střední Evropě zůstávala prázdná a kdy například u nás dominovala „bezoppidální“ großromstedtská kultura připisovaná Germánům. Pozdní oppida v Galii byla ovládána Římany, což se projevuje i v jejich archeologickém inventáři, který nemá ve střední Evropě období (snad s určitou výjimkou Bratislavy). Na některých oppidech ve střední Evropě je tak zastoupena hmotná kultura stupně LT C2, která na nich v Galii chybí, a naopak na nich zpravidla postrádáme nálezy stupně LT D2, známé z mnoha oppid galských. Artefaktuální kultura na oppidech tedy nebyla po celou dobu jejich existence shodná a v celé své chronologické šíři od stupně LT C2 po stupeň LT D2 se patrně nevyskytuje na žádném z nich.

V poslední době se zásadně zmnožily poznatky o kontextech laténské hmotné kultury. Dnes víme, že artefakty připisované dříve výhradně oppidům se vyskytují i na otevřených sídlištích různých typů, kde byly dokonce vyráběny mnohdy ve větší míře než na oppidech (*Salač 2005; 2011a*). Takovéto artefakty se vyráběly i v oblastech, kde se oppida vůbec nestavěla – např. Horní Bavorsko, severní část Čech, jižní Polsko, Slovinsko, Chorvatsko atd. *Obr. 2* přesvědčivě dokládá, že pozdně laténská kultura, někdy označovaná jako oppidální, není prostorově vázána pouze na oppida. Vzhledem k tomu, že typologické řady většiny předmětů na nich nalézáných mají kořeny v dobách před výstavbou oppid, není na ně nutně vázána ani chronologicky (viz náplň stupně LT C2 v Galii). Lze ostatně právem předpokládat, že existence oppid typologický vývoj artefaktů, např. spon, nijak neovlivnila.

Nesmíme rovněž zapomenout, že jednota oppidální kultury byla a je demonstrována především na ozdobách, které měly vždy široké rozšíření, někdy i napříč různými archeologickými kulturami (např. *Müller – Steuer Hrsg. 2000*). Naopak keramika nalézáná na oppidech je dosti rozmanitá, neboť vychází z regionálních domácích tradic (cf. níže). Ostatně široce rozšířená materiální kultura sama o sobě není nic specifického pro období oppid. Podobně uniformní, pomíneme-li již např. kulturu zvoncovitých pohárů či kulturu lužickou apod., byla i předchozí kultura stupňů LT B–C1, jak dokládají inventáře kostrových hrobů rozšířených rovněž od Francie až po Maďarsko (např. *Menessier-Jouannet – Adam – Milcent dir. 2007*). Oppida uniformitu movitých artefaktů zřejmě výrazně nezvýšila.

Výstavba oppid ovšem laténskou kulturu podstatně obohatila v oblasti nemovitých památek, tedy především samotnými opevňovacími stavbami a v mladších obdobích na některých oppidech i v jejich

21 Viz např. *Bouzek 2007*, 153; *Danielisová 2010*, 65, 68, 103; *Danielisová – Štekerová 2015*, 152, 165; *Kysela 2010; Kysela – Venclová 2018*, 132; *Mangel – Danielisová – Jílek 2013*, 67; *Waldhauser 2001; 2014*. Další příklady lze snadno dohledat zadáním výrazu „oppidální“ v některém z internetových vyhledávačů.

vnitřní zástavbě. V těchto prvcích ovšem kupodivu jednotu postrádáme. Naopak pozorujeme již zmíněné dva velké okruhy s odlišnými opevňovacími technikami – západní s hradbami typu *murus gallicus* a východní s opevněním typu *Pfostenschlitzmauer* (obr. 2). Také samotná vnitřní zástavba na oppidech se dosti liší, neboť vychází z místních tradic a potřeb, je závislá na konfiguraci terénu, vlivu z římské říše a mnoha dalších faktorech (srovnej např. Hrazany, Manching, Titelberg, Mt. Beuvray či Bratislavu; např. *Fichtl 2000; Rieckhoff 2010; Sievers 2010a; Venclová 2006*).

Shrneme-li tedy dnešní poznatky o materiální stránce oppidální kultury/ civilizace, je zřejmé, že v oblasti movitých i nemovitých památek bychom pro její definici jakožto ryze archeologické kultury hledali opory jen velmi obtížně. Materiální část oppidální kultury totiž není prostorově ani chronologicky svázána pouze s oppidy a v jediném aspektu, který oppida spojuje, tedy v opevnění, není jednotná. Užívat pojem oppidální kultura jako synonymum pro pozdní dobu latéskou resp. pro stupeň LT D je nevhodné a zavádějící (např. *Buchsenschutz dir. 2015; Droberjar 2006; Milítký 2015*). Logičtější a nepochybně správnější je zůstat nadále u tradiční chronologie doby latéské, nejlépe u rozpracovaných Reineckových stupňů LT C2, D1, D2, resp. LT D1a, D1b apod., které jsou snadněji definovatelné a osvobozené od oppid.

3.2.2. Rozvinuté a centralizované hospodářství

Představa o náhlém a rychlém rozmachu hospodářství v době oppid, stejně jako předpoklad, že právě na nich (a jen na nich) se výrobní činnost koncentrovala, vznikla v době, kdy jiné typy latéských sídlišť nebyly známy. Později se existence neopevněných sídlišť přehlížela a nadále se v interpretační rovině z určité setrvačnosti pracovalo pouze s oppidy. Dnes je naopak zřejmé, že již před výstavbou oppid a poté současně s nimi existovala velká otevřená sídliště, ve kterých se koncentrovaly řemeslné produkce a obchod. Tato sídliště (tzv. výrobní a distribuční centra /VDC/ či centra typu Němčice-Roseldorf /NRC/) představují pevnou součást latéské sídlištní struktury nejpozději od poloviny 3. stol. př. Kr. K soustředování hospodářských činností na určitá sídliště tedy začalo docházet přinejmenším o sto let dříve, než byla výstavba oppid vůbec zahájena. Kromě toho není zřejmé, nakolik se na koncentraci výroby do větších celků samotná oppida podílela, neboť na některých z nich žádná významná hospodářská činnost doložena není (shrnutí viz např. *Buchsenschutz 2002; Kaenel 2006; Salač 2005; 2011a; 2013b*).

Malá část otevřených center se ve střední Evropě proměnila přímo v oppida. Např. v Manchingu lze doložit koncentraci řemesel a obchodu již okolo poloviny 3. století př. Kr., přičemž opevnění (nezbytný atribut oppida) bylo vybudováno až v závěru 2. století př. Kr. Rozsah i spektrum výrobních činností a ob-

	WOODEN STRUCTURES		
TYPE	IN VIERECKSCHANZE-TYPE ENCLOSURES	IN OTHER ENCLOSURES FERMES	IN OPEN SETTLEMENTS AND OPPIDA
1	MŠECKÉ ŽEHROVICE II BOPFINGEN C	QUIMPER Le Braden II BEAURIEUX Les Grèves XI	BERRY-AU-BAC MANCHING 29
2	MŠECKÉ ŽEHROVICE I HOLZHAUSEN	KRAŠOVICE TUCHLOVICE	ZUCHERING I
3	ESSLINGEN- OBERESSLINGEN	ZÁVIST	BERCHING-POLLANTEN MŠECKÉ ŽEHROVICE 7/81
4	EHNINGEN A	JAUX 5	MANCHING II MANCHING 32

Obr. 9. Výskyt obdobných staveb na oppidech i dalších typech latéských sídlišť ve střední a západní Evropě. Podle *Venclová 2006*, Fig. 11:5.

chodu přitom po výstavbě hradby nijak výrazně nevzrostly a po čase naopak nastal hospodářský úpadek (Sievers 1999; 2003; Eller et al. 2012). Některá otevřená centrální sídliště existovala i v období oppid, se kterými vytvářela ucelenou hospodářskou soustavu (např. Berching-Pollanten, Steinebach, Lovosice, Breisach-Hochstetten), jiná pozbyla na významu či zanikla (Basel-Gasfabrik, Němčice, Roseldorf; Salač 2011a).

Postupný rozvoj sídlištní struktury i spektra hospodářských činností v době laténské na územích severně od Alp a rozvoj VDC a NRC ukazují, že neopevňovaná centra vznikla z potřeb domácí keltské populace. Vyvolal a realizoval je domácí vývoj a nejsou výsledkem jižního vlivu či dokonce importu. Lze na nich ovšem pozorovat výrobní a kulturní prvky, pocházející ze Středomoří (rotační mlýnské kameny, výroba skleněných ozdob, ražba mincí apod.). Inovace antického původu jistě zvýšily produktivitu práce či racionalizovaly obchod a tím urychlily domácí vývoj spějící tak jako tak k centralizaci hospodářství. Způsobit jej však nemohly.

Soustředování výroby a obchodu do určitých sídlišť započalo ve střední Evropě již ve 3. století př. Kr. a svého vrcholu dosáhlo na přelomu 2. a 1. století př. Kr. První století př. Kr. je pak ve střední Evropě již poznamenáno procesem deurbanizace, hospodářským poklesem a nakonec okolo poloviny století celkovým rozpadem laténské civilizace. V Galii byl vývoj odlišný, zvláště po polovině 1. století př. Kr.

Centralizace a prosperita hospodářství nemohly být způsobeny oppidy, neboť počátky tohoto vývoje sahají přinejmenším sto let před počátky jejich zřizování, proto nemohou oppidální kulturu/civilizaci definovat.

3.2.3. Ražba mincí a peněžní hospodářství

Užívání mincí a zvláště pak jejich ražba byly dlouho spojovány s existencí oppid a oppidální civilizací. Nálezy mincí makedonských vládců Filipa II. a Alexandra III. na otevřených sídlištích ovšem prokazují, že první mince pronikly do střední Evropy dávno před jejich výstavbou. Vlastní keltská ražba mincí započala nejpozději v polovině 3. století př. Kr. a záhy se rozvinul i vlastní keltský mincovní/peněžní systém. Obrovský nárůst nálezů mincí od nasazení detektorů prokázal, že u Keltů je nutné počítat s rozvinutým peněžním hospodářstvím ještě před vybudováním systému oppid. Mince se začaly razit na otevřených sídlištích a tato činnost na nich zřejmě setrvala až do konce doby laténské, byť se nepochybně zčásti přesunula na oppida. Dnes dokonce ve střední Evropě pochází více velkých kolekcí mincí z otevřených sídlišť z doby před výstavbou oppid, než z oppid samotných (např. Dembski 2009; Maier – Neth 1987; Militký 2013; 2015; 2018; Nick 2006; Ziegeus 2013).

Idea peněz jakožto všeobecného ekvivalentu hodnot pochází nepochybně ze Středomoří a za Alpy pronikla z řeckého prostředí. Ovšem skutečnost, že u Keltů ražba mincí záhy zdomácněla a byl vytvořen vlastní mincovní systém umožňující zavedení a fungování peněžního hospodářství, ukazuje, že domácí keltské prostředí bylo již v době příchodu řeckých mincí na takové společenské a hospodářské úrovni, která jejich rychlé přijetí umožnila. I k tomu ovšem došlo dávno před založením prvního oppida, a to z vnitřních keltských potřeb. Jde tedy o proces na oppidech primárně nezávislý. Nelze proto souhlasit se zažitým a často opakovaným názorem, že „nejstarším a nejpodstatnějším prvkem oppidální civilizace byly peníze“ (např. Rieckhoff – Biel 2001, 217). Mince a jejich ražba rovněž nemohou definovat oppidální kulturu/civilizaci.

3.2.4. Centralizovaný kult – svatyně nadregionálního významu

Součástí oppid bývají svatyně zjevně překračující svým významem blízké okolí (např. Bibracte, Corent, Donnersberg, Manching, Martberg, Titelberg). Často jsou ovšem tyto svatyně starší než oppida, na kterých se nacházejí, neboť ta byla postavena kolem již existujících a jistě i proslulých svatyní (např. Corent, Gournay-sur-Aronde, Manching), nebo byla postavena v místech, kde povědomí o posvátnosti místa mohlo přetrvávat ze starších dob (např. Steinsburg, Závist; přehled problematiky např. Fernández-Götz 2012). Zároveň se ovšem po celou dobu laténskou nacházely významné svatyně buď zcela volně v krajině (Ribemont sur Ancre, Rodez, Mormont), nebo byly součástí areálů otevřených sídlišť (Acy-Romance, Roseldorf; viz např. Arcelin – Brunaux 2003; Lauermann – Trebsche Hrsg. 2008). V neposlední řadě se svatyně nacházejí i v oblastech, kde se oppida vůbec nevyskytují (např. např. Korutansko, Slovinsko, Chorvatsko; např. Groh – Sedlmayer Hrsg. 2007).

Někdy bývají i celé areály oppid považovány za posvátné okrsky vymezené mohutným opevněním, kterému se připisuje symbolický a rituální význam (Nicolai 2014; Rieckhoff 2010; 2014). Zajímavé přitom je, že ani v tomto směru není celá oblast oppid jednotná, neboť depoty železných předmětů přímo v hradbách, kterým se rituální význam přisuzuje, se vyskytují až na výjimky stejně jako opevňovací technika typu *Pfostenschlitzmauer* pouze východně od Rýna (Buchenschutz – Ralston 2007; Nicolai 2014).

Předobraz významných řeckých či římských svatyní se mohl odrazit v některých vnějších projevech keltského náboženství, např. ve vzhledu části svatyní apod. Tyto jižní vlivy ovšem nebyly na celém keltském území stejně silné a jejich význam vzrůstal v průběhu času zvláště v Galii. V zásadě však vycházelo keltské náboženství z vlastních potřeb a mělo své odlišné a na antickém světě nezávislé projevy, což nejlépe dokládá samotná instituce druidů, doložená ovšem jen písemnými prameny (např. Caesar BG 6,13–14) a ještě ne na celém území, které se Keltům v pozdní době laténské připisuje. Centralizovaný kult zjevně nevznikl až v období oppid a provozoval se zčásti mimo ně i v době jejich existence. Nelze také prokázat, že byl všude stejný, proto ani on nemůže charakterizovat či dokonce definovat oppidální kulturu/civilizaci.

3.2.5. Pokročilá organizace a správa společnosti

Vysokou úroveň organizovanosti keltské společnosti dokládá od poloviny 3. století př. Kr. výrazný rozvoj řemeslné výroby a obchodu, existence peněžního hospodářství, rozvinutý kult i existence velkých centrálních sídlišť zčásti městského charakteru (VDC a NRC). Právě tato organizace spolu s rozvojem výrobních sil následně budování oppid umožnila. Přesto je zřejmé, že se právě jejich výstavbou keltská společnost, přinejmenším v oblastech kde se oppida stavěla, významně změnila. Jestliže totiž soustřeďování obyvatel a hospodářských činností do VDC a NRC probíhalo postupně a zprvu jistě i živelně, oppida byla většinou vystavěna naráz na prázdných plochách. Jejich výstavba představuje výsledek důkladně připravených projektů (cf. Salač 2011a; Sievers – Schönfelder Hrsg. 2012).

Zatímco tedy ve VDC a NRC vznikala pravidla vnitřní organizace a fungování postupně s jejich rozvojem, na oppidech musela být již předem dána. Muselo být např. jasné postavení jednotlivců i celých skupin obyvatel jak v rámci areálů oppid, tak i v rámci celé společnosti. Musela být známa práva a povinnosti obyvatel, pravidla vlastnictví pozemků i (veřejných) staveb a zařízení, principy soužití atd. Je více než pravděpodobné, že základní organizační pravidla, např. vlastnické a právní řády, vznikla na centrálních otevřených sídlištech dříve než oppida, na která byla poté přenesena a kde se mohla dále rozvíjet a následně i odlišovat od pravidel života na otevřených sídlištech.

Společnost tedy byla na výstavbu oppid připravená nejen ekonomicky, ale i organizačně. Ve 2. století př. Kr. však musely nastat zásadní společenské změny, které přiměly velké skupiny lidí zahájit budování těchto obřích pevností – ať již skutečných či symbolických (např. Kysela 2015; Moret 2017). Tyto akce prokazují dříve nepozorovanou autoritu, která dokázala nejen shromáždit značné množství lidí, ale také jim zajistit výživu, přísun stavebního materiálu i smysluplnou organizaci, která umožnila nahromaděnou energii využít pro stavbu. Úspěšná realizace monumentálních projektů prokazuje do té doby nevídané plánování, správu a řízení velkých skupin lidí na velkém prostoru.

Výstavba, ale i samotná existence oppid a jejich udržování ve funkčním stavu tedy vyžadovaly trvalou a pevnou organizaci,²² která musela být zaštitěna odpovídající autoritou, o níž bohužel máme ve střední Evropě pouze minimum informací (Dobesch 1996).

22 To lze doložit např. často uváděným příkladem zajištění až 7 tun železných hřebů, 6900 m³ kamene, 11000 m³ dřeva, 190 000 m³ zeminy a kamenů pro 7 km dlouhou hradbu typu *muris gallicus*, kterou bylo okolo roku 100 př. Kr. obehnané otevřené centrální sídliště v Manchingu (Sievers 2003, 107). Přitom tato úloha byla na zdejším lidnatém a hospodářsky prosperujícím sídlišti ležícím v nenáročném rovinatém terénu na břehu splavné řeky uprostřed osídlené oblasti ve srovnání s jinými středoevropskými oppidy značně ulehčena. Většina ostatních oppid byla totiž vystavěna nejen na neobydlených výšinných a pro stavbu náročných polohách, ale často na samých okrajích osídlených regionů (např. Heidetränk-Oppidum, Heidengraben, Steinsburg, Závist) či zcela mimo ně (např. České Lhotice, Pohanská, Třisov, Stradonice, Staré Hradisko, Milseburg). Přitom množství použitého stavebního materiálu je na těchto oppidech obdobné (Venclová ed. 2008, 24–26). Výstavbou však problémy nekončily, neboť opevnění oppid i jejich zástavba vyžadovaly pravidelnou údržbu. Např. na Závisti se odhaduje životnost hradby na zhruba 25 až 30 let, poté ji bylo třeba rekonstruovat. To ovšem bylo spojeno se vzrůstajícími obtížemi, neboť zatímco na počátku byl pro výstavbu opevnění k dispozici dostatek vhodných stromů na místě či v okolí, pro následné rekonstrukce je bylo nutné dovážet ze stále větších vzdáleností (Drda – Rybová 1997; Dreslerová 2012; Venclová ed 2008, 24–25).

Tato autorita musela působit i daleko za hradbami oppid, pokud na nich ovšem vůbec byla přímo přítomna. I když zatím nejsme dostatečně informováni o rozsahu a hustotě osídlení většiny oppid, je zřejmé, že s jejich výstavbou a osídlením jsou ve střední Evropě spojeny nemalé přesuny obyvatelstva. Vznik oppid nepochybně změnil strukturu a organizaci osídlení i společnosti. Určitá část obyvatelstva se přesídlením na výšinná oppida vzdálila přirozenému agrárnímu zázemí a ztížila si k němu přístup, a proto bylo nutné oppida alespoň z části zásobovat potravinami, a to i ze vzdálenějších oblastí. Vznik oppid změnil ekonomické poměry, především distribuci surovin, polotovarů, hotových výrobků i zemědělských produktů. Výrazně se musel rozvinout transport a obchod, přizpůsobit se musela i administrativa a správa (cf. *Dobesch 2012*). Existence velkých pevností také ovlivnila strategii a taktiku válčení a patrně se odrazila i v mocenských poměrech uvnitř společnosti. V neposlední řadě se muselo změnit i myšlení a citění obyvatelstva, které bylo při budování oppid donuceno akceptovat řídicí autority, ať již je představovali silní jedinci, aristokratické rody či kolektivní orgány. Tyto vztahy se při přestavbách a údržbě opevnění zřejmě v každé generaci obnovovaly a utužovaly. Možná i to byl jeden z vedlejších (?) efektů této činnosti. Při stavbě a údržbě se obyvatelstvo se svou pevností jistě i identifikovalo.

V každém případě se s existencí oppid stala keltská společnost výrazně komplexnější a je na místě uvažovat o existenci raných forem státu. Nechybí názory, a nezdají se být zcela neopodstatněné, které v této době Keltům státní zřízení přisuzují (*Jud 1999*, 167; *Jud – Kaenel 2007*, 275; *Krausz 2016*, 325–344; 2020; cf. *Arnold – Gibson 1995*). V této souvislosti je ovšem nutné zopakovat, že systém oppid a jejich vztah k okolnímu osídlení nebyl všude stejný. A zapomínat nelze ani na rozsáhlé oblasti laténské kultury, ve kterých se žádná oppida nebudovala (*obr. 2 a 3*). Výše naznačená rozdílnost např. mezi českými oppidy a oppidy v Galii ukazuje, že tradiční pohled na oppida nemusí platit pro celé území laténské kultury, tedy i pro území Čech: „*Oppida byla kmenovými středisky, kde sídlila magistratura, tvořená volenými úředníky pověřenými určitou dobu správou obecných záležitostí, a kde se také razily mince. Politická struktura našich oppid odpovídala zřejmě situaci v keltské severní Itálii či v pokročilejších částech francouzské Galie.*“ (*Bouzek 2007*, 143).

V pozdní době laténské lze oprávněně předpokládat dříve nebývalou vysoce rozvinutou správu a organizaci společnosti, která ale pravděpodobně nebyla na celém území laténské kultury stejná. Zjevně se lišila na západě a na východě keltského světa, patrně i uvnitř těchto oblastí, jak dokládá mimo jiné i množství a rozložení oppid, či naopak jejich absence na určitých územích (*obr. 2 a 3*).

Lze-li v nějakém směru spatřovat největší rozdíly mezi obdobím před výstavbou oppid a dobou jejich rozkvětu, pak je to právě v oblasti organizace společnosti. Zároveň se ovšem zdá být pravděpodobné, že právě v tomto směru panovaly mezi jednotlivými oblastmi laténské kultury největší rozdíly. Tato nemateriální stránka oppidální kultury/civilizace tedy nebyla jednotná.

3.2.6. Města, městský způsob života, městská civilizace

Podmínky pro vznik sídlišť městského typu byly vytvořeny před výstavbou oppid na výše zmiňovaných otevřených centrálních sídlištích, která již sama vykazují základní znaky měst, totiž vysokou koncentraci obyvatelstva a neagrárních činností (*Salač 2011a*). V geografii, sociologii a dalších oborech se urbanizace nechápe jako pouhá výstavba sídlišť s velkými a výstavními budovami, ale jako proces změn v celkové struktuře osídlení zasahující do všech sfér společnosti. Obecná definice urbanizace může znít např. takto: „... *prostorová koncentrace lidských činností i obyvatelstva projevující se změnami v chování lidí, v jejich motivacích, kulturních vzorech i ve formách organizace společnosti.*“ (*Musil 1996*, 1358).

Přijmeme-li tuto definici, pak musíme připustit, že otevřené aglomerace (VDC a NRC) vytvořily i společenské podmínky pro vznik oppid a přinejmenším některé z nich lze označit za města – např. Bad Nauheim, Berching-Pollanten, Breisach-Hochstetten, Lacoste, Levroux, Němčice, Roseldorf a samozřejmě Manching či Bratislavu, z nichž se později stala oppida.²³ Proto dnes již nelze pozdně laténská oppida považovat za nejstarší města ve střední Evropě, a tudíž ani urbanizační procesy a městskou kulturu spojovat pouze s nimi, a to nejen v rámci doby laténské (viz např. Heuneburg, Závist a urbanizační procesy v pozdní době halštatské; např. *Krausse Hrsg. 2008*; *Fernández-Götz 2020*).

23 Jestliže ještě na počátku století byla neopevněná centra málo známým prvkem keltské sídlištní struktury, dnes jsou jich známy desítky po celé laténské Evropě. Úměrně tomu vzrůstá pozornost, která jim je věnována (např. *Fichtl 2013*; *Trebsche 2016*; *Trebsche – Fichtl 2016*; *Fichtl et al. dir. 2019*).

Stále živý je ovšem i tradiční názor, že až oppida se stala nejčasnějšími městy severně od Alp, jak je označil J. Collis (1984; dále cf. např. *Fichtl 2000; 2012; Fichtl – Rieckhoff 2011; Kruta 2000; Müller – Lüscher 2004; Rieckhoff – Biel 2001*). Existuje dokonce přesvědčení, že právě moderní výzkum považuje oppida za první města (*Rieckhoff 2010, 273; 2014, 101*). Důvodem rozdílů v interpretaci jsou odlišná obecná východiska k problematice měst a městského života a následně k otázce oppid. Tradiční přístup pojednává a samostatně hodnotí (některá) oppida vytržená z kontextu vývoje sídlištní struktury, přičemž vychází z definice města antického (dle *Kolb 1984; např. Rieckhoff 2010; 2014*). Výsledkem je zákonitě závěr, že jedině oppida jsou města a jen na nich se odehrálo vše podstatné pro keltskou společnost. Druhý názor, který zastává autor tohoto příspěvku, zařazuje oppida do chronologického i prostorového kontextu ostatních typů sídlišť, přičemž vychází z obecných geografických či sociologických definic města a zdůrazňuje velké rozdíly mezi jednotlivými oppidy. Výsledkem je potom přesvědčení, že oppida jsou součástí déle trvajících hospodářských a společenských procesů a život na některých z nich se nemusel příliš lišit od života v (některých) otevřených aglomeracích.

Hlavními atributy středoevropských oppid, které je odlišují od aglomerací typu VDC a NRC, je opevnění, odlišné umístění v krajině a odlišné relace k osídleným územím, což se týká zvláště oppid výšinných. Nakolik právě tyto charakteristiky ovlivňovaly vlastní městský způsob života uvnitř oppid, je obtížné stanovit. Nelze ovšem zapomínat, že případný vlastní městský způsob života na oppidech umožňovalo jejich zázemí, do kterého spadalo jejich okolí i vzdálenější zemědělsky příhodnější a hustěji osídlená území. Výstavba oppid tak měla nepochybně vliv i na změny „neměstského“ života nejen v jejich okolí, ale pravděpodobně i ve vzdálenějších oblastech.

Ať již vyjdeme z jakékoliv definice města, je zřejmé, že ne všechna oppida byla městy (např. České Lhotice, Finsterlohr, Hainburg, Heidengraben, Milseburg, Pohanská, Steinsburg, Tarodunum) a na všech těch, která (některým) definicím²⁴ města odpovídají, se nejspíše nevedl stejný městský život ve smyslu právních norem, kultu, hospodářských, sociálních a mocenských poměrů uvnitř oppida, či vztahů k obyvatelstvu žijícímu mimo jeho hradby. Tzv. městský způsob života zpravidla demonstrován na mladších fázích několika nejvýznamnějších oppid, nelze vztáhnout ani na všechna oppida, ani na celou dobu jejich existence, a už vůbec ne na celé území s pozdně laténskou kulturou. Opravdu městský způsob života, lišící se výrazně od (venkovského) života na jiných typech sídlišť, a tedy městská civilizace v užším slova smyslu byly charakteristické zřejmě jen pro některá oppida, některá období a některé oblasti. Na západě, více ovlivněném antickou civilizací, byl počet takovýchto oppid zřejmě vyšší než na východě (*obr. 2*). Městský charakter ovšem získávala oppida v Galii často až v době, kdy ta středoevropská již upadala či zanikala, kdežto galská intenzivně vstřebávala římskou civilizaci (např. *Bedon 1999*).

Při těchto úvahách ovšem nelze zapomínat, že pojmy jako město či městský způsob života sice budí dojem stejného obsahu, ve skutečnosti jsou však velmi široké a zahrnují široké a různorodé spektrum jevů.

4. OPPIDÁLNÍ KULTURA NEBO POZDNÍ DOBA LATÉNSKÁ?

Nejčastěji uváděné charakteristiky oppidální kultury či civilizace, tedy vyspělá, shodná a široce rozšířená materiální kultura, rozvinuté centralizované hospodářství, užívání peněz, centralizovaný kult, pokročilá správa a městský způsob života, nejsou chronologicky ani prostorově spojeny výhradně s oppidy, a nemohou ji tedy definovat.

Zásadní problém představuje fakt, že většina charakteristik oppidální kultury pochází z oblasti kultury imateriální, kterou nelze použít pro vymezení ryze archeologické kultury či chronologického období. Ostatně ani ona zřejmě nebyla všude stejná. Srovnání vybraných vlastností oppid západně a východně od Rýna totiž ukázalo, že mezi oběma oblastmi panují nemalé rozdíly a je tedy možné, že v nich oppida

24 Problémem ovšem zůstává, jakou definici města zvolit. Oppida se srovnávají především s antickými a středověkými městy, která sama o sobě jsou odlišnými jevy, proto jsou také odlišně popsána a definována. Např. velmi často užívaná definice antického města F. Kolba (*Kolb 1984, 14*) požaduje pro město alespoň tisíc obyvatel, zatímco pro středověká města postačují pouhé dvě stovky (např. *Ammann 1978*). Pro vrcholně středověká města 13. století v Čechách předpokládá J. Zemlička (*2002, 382*), že: „*Areály většiny českých i moravských měst nepřekračovaly několik hektarů. V lepším případě se na nich rozložila stovka samostatných obydlí, žít tu mohlo kolem půltisíce obyvatel.*“ K tomu viz též *Kejř 1998*.

nesloužila stejnému účelu. Rozdíly mezi oppidy v rámci těchto okruhů jsou natolik výrazné, že mezi nimi musely existovat nemalé rozdíly právě v oblasti organizace společnosti, v hospodářství, správě, vojenství, kultu atd. Zároveň je zjevné, že sama existence oppid více než materiální kulturu změnila právě společenské vztahy. Jak tomu však bylo v oblastech laténské kultury zcela bez oppid, není jasné.

Užívání pojmu oppidální kultura ve smyslu **archeologické kultury** či jako synonyma pro pozdní dobu laténskou (LT D) je nevhodné obsahově i metodicky. Oprávněnější se zdá výraz civilizace oppid či oppidální civilizace ve smyslu obecného **historického označení** stavu keltské společnosti, který se (ve střední Evropě) vytvořil výstavbou a užíváním oppid ve druhé polovině 2. a první polovině 1. století př. Kr. Vždy je však nutné dodat, že se jedná o interpretaci, která se na rozdíl od náplně **archeologického chronologického stupně** stále vyvíjí a proměňuje a i když je značně zevšeobecňující, přesto neplatí pro celé území laténské kultury, natož pro celou keltskou společnost.²⁵

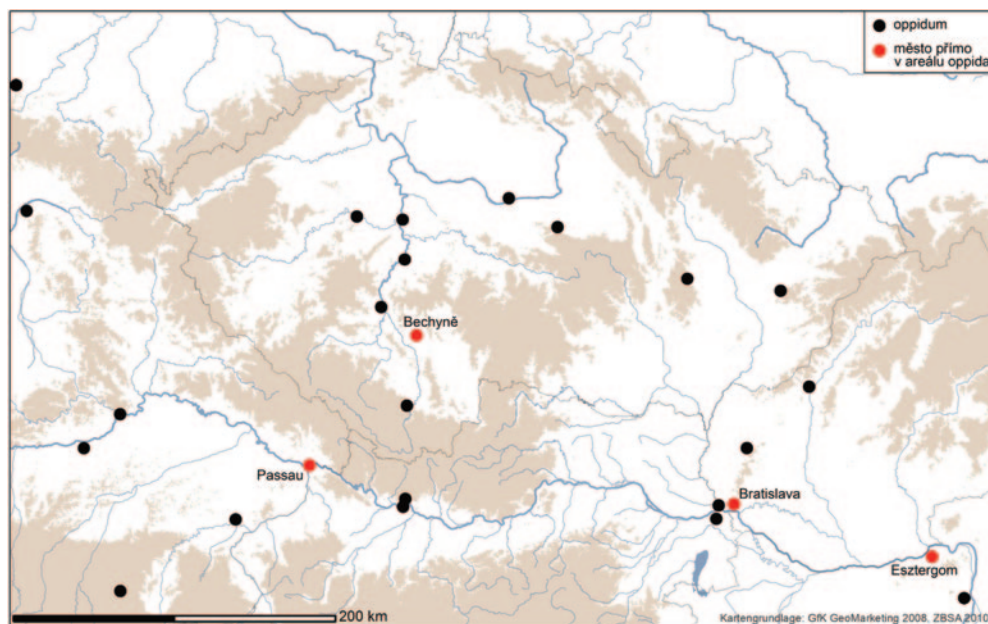
Z těchto konstatování je nutné vyvodit patřičné konsekvence. Jednou z nich je nemožnost automatického přenášení poznatků z jedné oblasti či dokonce z jediného oppida na jiné či dokonce na všechna oppida a všechny laténské oblasti. Přímočaře přenášet nelze ani informace z písemných pramenů na území jiná, než kterých se týkají, viz například časté užívání Caesarových zpráv při interpretaci oppid v Čechách a na Moravě. Natolik jednotná oppidální civilizace nebyla.

5. DĚDICTVÍ OPPID

V odborné a zvláště laické veřejnosti je stále zastoupena představa o výrazném dědictví, které nám po Keltech zůstalo. Jedním z hlavních zdrojů této představy u nás a patrně i v zahraničí je vynikající kniha Jana Filipa *Keltská civilizace a její dědictví*, a to spíše její název než obsah, který je v tomto směru střídmy a zdrženlivý (*Filip 1963*, 158–172). Dalším ze zdrojů pak je také interpretace oppid jakožto prvních měst, vždyť instituce města přežila do dnešních dní. Ve střední Evropě je to ovšem s keltským dědictvím dosti problematické a jeho přímé působení do dnešních dní je neprokazatelné v materiální i duchovní kultuře. Na tomto místě necháváme stranou tzv. „keltské tradice“, které se do střední Evropy šíří z prostředí britských ostrovů, nemající se zdeším vývojem nic společného a ostatně není jisté, že keltského původu opravdu jsou (např. *Collis 2003*). Na mysl máme tradice a dědictví, které by se udržely přímo ve středoevropském prostředí (k přežívání a šíření keltských tradic obecně viz např. *Birkhan 2009; Leskovar 2012*).

Z hlediska keltského dědictví ve střední Evropě je nutné vzít do úvahy zásadně odlišný „postlaténský“ vývoj jižně od Dunaje v prostoru obsazeném od přelomu letopočtu Římany s antickou civilizací a na území severně od něj s pokračujícím pravěkým vývojem. V části střední Evropy ležící jižně od Dunaje byla pozdně laténská kultura velmi rychle překryta kulturou antickou. Naprostá většina artefaktů byla nahrazena předměty z antického prostředí, stejně jako např. většina staveb, komunikací apod. Přežívání laténských prvků v hmotné kultuře bylo velmi omezené a zachytit je lze prakticky pouze na některých keramických tvarech. Do antického světa, tedy římského způsobu sídlení a strategického uvažování, oppida umístěná na kopcích nepatřila, a proto byla opuštěna a nahrazena vojenskými tábory a následně městy vybudovanými v nížině, přímo na důležitých komunikacích, březích řek apod. Nacházela-li se oppida na budované hranici Impéria na Dunaji v komunikačně významné oblasti, která zapadala do římské koncepce ovládnutí prostoru, pak byly tábory/města zbudovány nedaleko oppid. Např. keltské oppidum Hainburg a římské Carnuntum nejsou od sebe vzdáleny ani 10 km, podobně jako keltský Gelérthegey a Aquincum v prostoru dnešní Budapešti; ještě menší vzdálenost odděluje oppida Freinberg a Grundberg od římské Lentie/Lince. Nezapadala-li ovšem určitá oblast do římské strategie, a to i na samotné hranici Impéria, je nejbližší římský tábor resp. město značně vzdáleno, např. oppida Manching či Kelheim dělí od tábora Castra Regina (Regensburg) již celé desítky kilometrů. Jen zcela výjimečně se Římané usadili přímo v areálu někdejšího oppida, jak tomu bylo v Pasově (*obr. 10*). Jižně od Dunaje si Římané vytvořili novou sídlištní strukturu, která odpovídala jejich potřebám při vytváření nových provincií Raetia, Noricum a Pannonia (např. *Czysz et al. 2005; Fischer 2002; Borhy 2014*) a která nebyla na předchozí keltská oppida nijak vázána. Středověká města se následně v tomto prostoru rozvíjela přirozeně z někdejších měst římských. Oppida tudíž zůstala stranou a k urbanizaci této části střední Evropy příliš nepřispěla. Jejich

25 Výrazy Kelt a keltský v tomto článku nemají etnický, ale archeologický paradigmatický význam (*Salač 2020*).

Obr. 10. Keltská oppida v Čechách a okolních zemích s vyznačením těch, v jejichž areálech vznikla historická města.

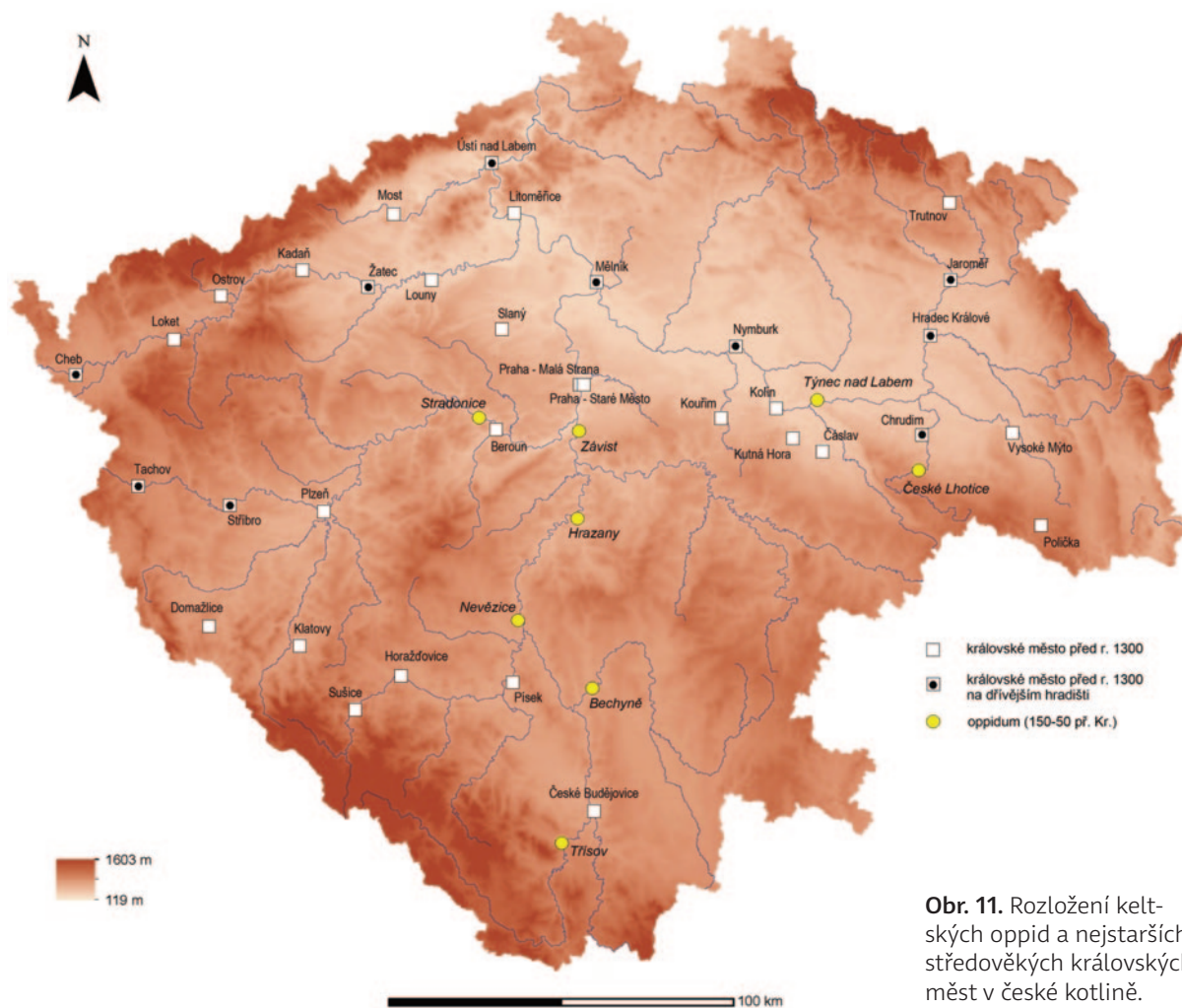
dědictví je natolik minimální, že je dokáže rozpoznat pouze úzká skupina archeologů, chce-li... K takovému vývoji nepochybně významně přispěla skutečnost, že na rozdíl od Galie pronikli Římané do střední Evropy až v době, kdy byla keltská oppida již několik desetiletí opuštěna.

Severně od Dunaje na území obsazeném od sklonku starého letopočtu Germány je situace zcela odlišná. V artefaktuální rovině se zde keltské dědictví projevuje pouze v nepodstatných, avšak pro archeology důležitých detailech, jakými jsou např. tvary některých nádob či spon (blíže viz *Salač 2011b*). V ostatních směrech se vývoj zásadně změnil, ať již máme na mysli samotné artefakty (např. keramika, mince, ozdoby, sortiment nástrojů a nářadí), technologie (např. absence hrncířského kruhu, rotačních mlýnských kamenů, sklářství, odlišné hutnění železa či stavebnictví) nebo obecně kulturní jevy jako způsob sídlení resp. sídlištní struktura, peněžní hospodářství, pohřební ritus apod. Do tohoto ryze pravěkého světa keltská oppida rovněž nepatřila, a proto zůstala v Čechách prázdná. Jen v areálu laténského opevnění v Bechyni vzniklo s odstupem zhruba 800 let opět hradiště, poté hrad a následně středověké městečko. Pouze toto oppidum je u nás osídleno dodnes.²⁶

Podobně je tomu i jinde na území barbarské střední Evropy. Nic na tom nemění výjimečná situace v Bratislavě, jejíž centrum se rozkládá přímo na někdejším oppidu, které se ovšem vyvinulo z dřívější otevřené aglomerace (*Musilová – Barta – Herucová 2014*). Dědictví keltských oppid v prostoru severně od Dunaje je takřka nulové. S výjimkou Bratislavy zde nelze na žádném z nich shledat přímou a nepřerušenu linii osídlení k dnešnímu městu. Samotné rozmístění keltských oppid v prostoru je naprosto odlišné od potřeb pozdějších společností. V Čechách lze toto tvrzení doložit nejen porovnáním rozložení oppid a přemyslovských správních center (*obr. 7*), ale i srovnáním s distribucí nejstarších královských měst (*obr. 11; Salač 2019b*).

Byť se někdy uvažuje např. o určité kontinuitě ekonomického systému od pozdní doby laténské po raný středověk (*Danielisová – Mařík 2012*), je zřejmé, že ve střední Evropě nelze návaznost od keltských oppid a jejich civilizace ke dnešním dnům nijak doložit a tak je tomu i s celým keltským dědictvím. Zcela jiná situace se vyvinula v oblastech západně od Rýna, kde se z nemalé části oppid stala římská a posléze středověká a dnešní města. Na území někdejší Galie se tak keltská oppida významně podílela na urbanizaci země (*Fichtl 2004*). Ani ve svém dědictví tedy nejsou oppida jednotná.

²⁶ Jinou situaci představuje osídlení Závisti v době římské a v raném středověku, kdy však již bylo samotné opevnění nefunkční.

Obr. 11. Rozložení keltských oppid a nejstarších středověkých královských měst v české kotlině.

6. ZÁVĚR

Oppida představují zcela ojedinělý fenomén a dokládají neobyčejné hospodářské a organizační schopnosti keltské společnosti v posledních dvou staletích starého letopočtu. Nelze na ně ovšem pohlížet prizmatem archeologie a historie minulého či předminulého století, tedy jako na regulérní města vystavěná dle antických vzorů a více či méně shodná na území celé laténské Evropy. Oppida se liší jedno od druhého, odlišují se i oppida různých oblastí keltského světa, a to v mnoha směrech, kromě jiného dobou a důvodem svého vzniku, funkcemi, které plnila, i odkazem, který zanechala.

LITERATURA

- Ammann, H. 1978: Wie groß war die mittelalterliche Stadt? In: C. v. Haase (Hrsg.), Die Stadt des Mittelalters. Darmstadt, 503–506.*
- Arcelin, P. – Brunaux, J.-L. dir. 2003: Cultes et sanctuaires en France à l'âge du fer. Gallia 60, 1–268.*
- Arnold, B. – Gibson, D. B. eds. 1995: Celtic chiefdom, Celtic state. Cambridge.*
- Augier, L. – Krausz, S. 2012: Du complexe princier à l'oppidum: les modèles du Berry. In: S. Sievers – M. Schönfelder (Hrsg.), Die Frage der Protourbanisation in der Eisenzeit – La question de la proto-urbanisation à l'âge du Fer, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 16. Bonn, 163–190.*
- Batardy, C. – Buchsenschutz, O. – Dumasy, F. dir. 2001: Le Berry Antique. Atlas 2000. 21ème supplément à la revue archéologique du Centre de la France (R.A.C.F.). Tours.*
- Bedon, R. 1999: Les villes des trois Gaules de César à Néron dans leur contexte historique, territorial et politique. Paris.*

- Beneš, Z. 2015:* Záchranný archeologický výzkum podhradí hradiště Kolo u Týnce nad Labem, okr. Kolín. Předběžná zpráva. *Archeologie ve středních Čechách* 19, 245–253.
- Birkhan, H. 2009:* *Nachantike Keltenrezeption*. Wien.
- Borhy, L. 2014:* *Die Römer in Ungarn*. Darmstadt.
- Bouzek, J. 2007:* *Keltové našich zemí v evropském kontextu*. Praha.
- Buchsenschutz, O. 2000:* Les oppida celtiques, un phenomene original d'urbanisation. In: V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban (dir.), *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer*. Collection Bibracte 4. Glux-en-Glenne, 61–64.
- Buchsenschutz, O. 2002:* Die Entstehung von Wirtschaftszentren in Gallien. In: C. Dobiat – S. Sievers – Th. Stöllner (Hrsg.), *Dürnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*. Bonn, 63–76.
- Buchsenschutz, O. dir. 2015:* *L'Europe celtique à l'âge du fer (VIIIe–Ier siècles)*. Paris.
- Buchsenschutz, O. – Ralston, I. 2007:* Dépôts et fortifications à l'âge du Fer. In: Ph. Barral – A. Daubigney – C. Dunning – G. Kaenel – M.-J. Roulière-Lambert (dir.), *L'âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer, vol. II*. Besançon, 757–776.
- Buchvaldek, M. 1985:* *Dějiny pravěké Evropy*. Praha.
- Colin, A. 1998:* *Chronologie des oppida de la Gaule non méditerranéenne*. Documents d'archéologie Française 71. Paris.
- Collis, J. 1984:* *Oppida. Earliest Towns North of the Alps*. Sheffield.
- Collis, J. 1993:* Die Oppidazivilisation. In: H. Dannheimer – R. Gebhard (Hrsg.), *Das keltische Jahrtausend*. Mainz, 102–106.
- Collis, J. 2003:* *The Celts. Origins, Myths, Inventions*. Gloucestershire.
- Czysz, W. – Dietz, K. – Fischer, Th. – Kellner, H.-J. 2005:* *Die Römer in Bayern*. Hamburg.
- Čižmář, M. 2002:* *Keltské oppidum Staré Hradisko*. Olomouc.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. – Noeske, H.-Ch. 2008:* Němčice-Viceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86, 655–700.
- Danielisová, A. 2010:* *Oppidum České Lhotice a jeho sídelní zázemí*. Praha.
- Danielisová, A. – Hajnalová, M. 2014:* Oppida a agricultural production – state of the art and prospects. Case study from Staré Hradisko oppidum (Czech Republic). In: S. Hornung (Hrsg.), *Produktion – Distribution – Ökonomie. Siedlungs- und Wirtschaftsmuster der Latènezeit*. Bonn, 407–428.
- Danielisová, A. – Mařík, J. 2012:* From Late Iron Age Oppida to Early Medieval Stronghold. Continuity of Economic System? In: B. Gediga – A. Grossman – W. Pietrowski (eds.), *Rytm przemian kulturowyczych w pradziejach i sredniowieczu*. Biskupin – Wrocław, 391–414.
- Danielisová, A. – Štekerová, K. 2015:* Sociální simulace při zkoumání společnosti, ekonomiky a využívání krajiny v době železné: metoda a příklady. *Památky archeologické* 106, 137–180.
- Déchelette, J. 1914:* *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romain*. II. Archéologie celtique au protohistorique, IIe partie: Second âge du fer au époque de La Tène. Paris.
- Demoule, J.-P. 2020:* Cultures, peuples, groupes... et gènes. In: G. Piervelcin – J. Kysela – S. Fichtl (eds.), *Unité et diversité du monde celtique*. 42e colloque international de l'Association Française pour l'Étude de l'Âge du fer, Prague 10–13 mai 2018. Collection AFEAF 2. Paris – Prague, 21–30.
- Dembski, G. 2009:* Eigenprägung und Fremdgeld – Die Fundmünzen aus Roseldorf. In: V. Holzer, *Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralisierung Österreichs*. Schriftenreihe der Forschung im Verbund, Band 102. Wien, 87–101.
- Dobesch, G. 1996:* Überlegungen zum Heerwesen und zur Sozialstruktur der Kelten. In: E. Jerem – A. Krenn-Leeb – J.-W. Neugebauer – O. H. Urban (Hrsg.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau*. Budapest – Wien, 13–71.
- Dobesch, G. 2012:* Finanzgebarung. In: S. Sievers – O. H. Urban – P. Ramsel (Hrsg.), *Lexikon zur Keltischen Archäologie*. Wien, 550–551.
- Droberjar, E. 2006:* Plaňanská skupina großromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: E. Droberjar – M. Lutovský (eds.), *Archeologie barbarů 2005*. Praha, 11–89.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997:* *Keltská oppida v centru Boiohaema*. *Památky archeologické* 88, 65–123.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998:* *Keltové a Čechy*. Praha.
- Dreslerová, D. 2012:* Les v pravěké krajině II. *Archeologické rozhledy* 64, 199–236.
- Ebert, M. 1928:* *Stradonitz*. Reallexikon der Vorgeschichte Bd. 12, 451–452.
- Eller, M. – Sievers, S. – Wendling, H. – Winger, K. 2012:* Zentralisierung und Urbanisierung – Manching's Entwicklung zur spätkeltischen Stadt. In: S. Sievers – M. Schönfelder (Hrsg.), *Die Frage der Protourbanisation in der Eisenzeit – La question de la proto-urbanisation à l'âge du Fer*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 16. Bonn, 303–318.
- Fernández-Götz, M. 2012:* Die Rolle der Heiligtümer bei der Konstruktion kollektiver Identitäten: das Beispiel der treverischen Oppida. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 42, 509–524.

- Fernández-Götz, M. 2018:* From Iron Age Oppida to Roman Cities: The Transformation of Cultural Landscapes in Europe (2nd century BC – 2nd century AD). In: L. Fontes – G. Cruz – M. Alves (Orgs.), *Cultural Interactions and Changing Landscapes in Europe (2nd century BC / 2nd century AD)*. Braga, 25–38.
- Fernández-Götz, M. 2020:* Urbanisation and Deurbanisation in the European Iron Age: Definitions, Debates, and Cycles. In: L. Zamboni – M. Fernández-Götz – C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Crossing the Alps. Early urbanism between northern Italy and central Europa (900–400 BC)*. Leiden, 27–42.
- Fichtl, S. 2000:* La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C. Paris.
- Fichtl, S. 2004:* Les peuples Galois, IIIe–Ier siècles av. J.-C. Paris.
- Fichtl, S. 2012:* Les premières villes de Gaule. Le temps des oppida celtiques. Lacapelle-Marival.
- Fichtl, S. 2013:* Les agglomérations gauloises de la fin de l'âge du Fer en Europe celtique (III–I siècle av. J.-C.). In: D. Garcia (dir.), *L'habitat en Europe celtique et en Méditerranée préclassique – Domaines urbains*. Paris.
- Fichtl, S. – Barral, P. – Pierrevelcin, G. – Schönfelder, M. dir. 2019:* Les agglomérations ouvertes de l'Europe celtique (IIIe–Ier s. av. J.-C). Table ronde internationale, Glux-en-Glenne, 28, 29 et 30 octobre 2015 / Offene Großsiedlungen im keltischen Europa (3.–1. Jh. v. Chr.), Internationaler Workshop Glux-en-Glenne 28., 29. und 30. Oktober 2015, AVAGE (Memoires d'Archeologie du Grand Est, 4). Strasbourg.
- Fichtl, S. – Rieckhoff, S. 2011:* Keltenstädte aus der Luft. Stuttgart.
- Fichtl, S. dir. 2010:* Murus celticus. Architecture et fonctions des remparts de l'âge du Fer. Collection Bibracte 19. Glux-en-Glenne.
- Filip, J. 1948:* Pravěké Československo. Úvod do studia pravěku. Praha.
- Filip, J. 1963:* Keltská civilizace a její dědictví. Praha.
- Fischer, T. 2002:* Noricum. Mainz.
- Frey, O. H. 1984:* Die Bedeutung der Gallia Cisalpina für die Entstehung der Oppida-Kultur. In: *Studien zu Siedlungsfragen der Latènezeit*. Marburg, 1–38.
- Groh, S. – Sedlmayer, H. 2007:* Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken. Montagnac.
- Grünwald, Th. – Martens, J. – Neumann, G. 2000:* Kimbren. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 16. Berlin – New York, 493–504.
- Guichard, V. 2017:* Les oppida, une parenthèse dans l'histoire de l'Europe tempérée? *Pallas* 105, 159–171.
- Jud, P. 1999:* Vici und oppida: Neuartige Siedlungen am Ende der Latènezeit. In: F. Müller – G. Kaenel – G. Lüscher (Hrsg.), *Die Schweiz vom Paläolithikum bis zum frühen Mittelalter IV. Eisenzeit*. Basel, 163–169.
- Jud, P. – Kaenel, G. 2007:* Archéologie et société au Ier siècle av. J.-C. dans une perspective laténienne: en guise d'introduction aux débats. In: G. Kaenel – S. Martin-Kilcher – D. Wild (dir.), *Colloquium turicense. Cahiers d'archéologie romande* 101. Lausanne, 273–278.
- Kaenel, G. 2006:* Agglomérations et oppida de la fin de l'âge du Fer. Une vision synthétique. In: C. Haselgrove (dir.), *Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. Les mutations de la fin de l'âge du fer*. Glux-en-Glenne, 17–36.
- Karwowski, M. – Salač, V. – Sievers, S. Hrsg. 2015:* Boier zwischen Realität und Fiktion. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 21. Bonn.
- Kejř, J. 1998:* Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha.
- Kolb, A. 1984:* Die Stadt im Altertum. München.
- Kotýnek, M. 2016:* Osídlení výšinných poloh ve střední až pozdní době laténské. *Archeologie západních Čech* 11, 28–65.
- Krajč, R. 2015:* Archäologie im Stadtkern von Bechyně. *Fines Transire* 24, 25–37.
- Krause, D. Hrsg. 2008:* Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Stuttgart.
- Krausz, S. 2016:* Des premières communautés paysannes à la naissance de l'État dans le Centre de la France, 5000–50 a.C. Bordeaux.
- Krausz, S. 2020:* Le modèle des Bituriges. In: G. Pierrevelcin – J. Kysela – S. Fichtl (eds.), *Unité et diversité du monde celtique. 42e colloque international de l'Association Française pour l'Étude de l'Âge du fer*, Prague 10–13 mai 2018. Collection AFEAF 2. Paris – Prague, 285–300.
- Kruta, V. 1978:* Les Celtes. Paris.
- Kruta, V. 2000:* Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Des origines à la romanisation et au christianisme. Paris.
- Kruta, V. 2007:* Die Kelten. Aufstieg und Niedergang einer Kultur. Erfstadt.
- Květina, P. 2010:* Archeologie smyšlené identity. *Archeologické rozhledy* 62, 629–660.
- Kysela, J. 2010:* Italští Bojové a česká oppida. *Archeologické rozhledy* 62, 150–177.
- Kysela, J. 2014:* Okruhy středomořského importu ve střední Evropě pozdní doby laténské. In: J. Čizmářová – N. Venclová – G. Březinová (eds.), *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno, 229–241.
- Kysela, J. 2015:* Wherefore the walls? In: S. Wefers – M. Karwowski – J. Fries-Knoblach – P. Trebsche – P. Rams (Hrsg.), *Waffen – Gewalt – Krieg. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 79. Langenweissbach, 71–82.

- Kysela, J. – Venclová, N. 2018:* Duchovní svět Keltů. In: J. Militký – J. Kysela – M. Tisucká (eds.), *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha, 125–140.
- Lauermann, E. – Trebsche, P. Hrsg. 2008:* Heiligtümer der Druiden: Opfer und Rituale bei den Kelten. Asparn a.d. Zaya.
- Leskovar, J. 2012:* Kämpfen um die Kelten. Archäologische Argumente in der neuheidnischen Literatur und der Keltenbegriff in der Fachliteratur. *Keltische Forschungen 2*. Wien.
- Luginbühl, T. 2014:* La „Migration des Cimbres et des Teutons“ une histoire sans archéologie? *Archaeologia Mosellana 2014*, 343–360.
- Maier, F. 1996/97:* Das nordmainische Hessen im Randbereich der keltischen Oppida-Kultur. *Berichte für Archäologische Landesforschung in Hessen 4*, 9–17.
- Maier, G. – Neth, A. 1987:* Zu Schrötlingsformen aus Gerlingen, Kr. Ludwigsburg. In: *Opuscula – Festschrift Franz Fischer. Tübinger Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2*. Tübingen, 129–163.
- Mangel, T. – Danielisová, A. – Jílek, J. 2013:* Keltové ve východních Čechách. Hradec Králové – Nasavrky – Pardubice.
- Militký, J. 2013:* Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu). Komentovaný katalog náleзовého fondu. Praha.
- Militký, J. 2015:* Oppidum Hradiště u Stradonic. Komentovaný katalog mincovních nálezů a dokladů mincovní výroby. Praha.
- Militký, J. 2018:* Keltské mincovnictví ve 3. a 2. století před Kristem v Čechách. Praha.
- Menessier-Jouannet, Ch. – Adam, A.-M. – Milcent, P.-Y. dir. 2007:* La Gaule dans son contexte européen aux IVe et IIIe s. av. n.è. Lattes.
- Moret, P. 2017:* À quoi servaient les remparts des oppida Galois? *Pallas 105*, 173–190.
- Motyková, K. 2006:* Příspěvek k diskusi o zániku českých oppid a o počátcích germánského osídlení Čech. In: E. Droberjar – M. Lutovský (eds.), *Archeologie barbarů 2005*. Praha, 217–228.
- Müller, F. – Lüscher, G. 2004:* Die Kelten in der Schweiz. Stuttgart.
- Müller, R. – Steuer, H. Hrsg. 2000:* Fibel und Fibeltracht. Berlin – New York.
- Musil, J. 1996:* Urbanizace. In: *Velký sociologický slovník II*. Praha, 1358–1359.
- Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. 2014:* Bratislavský hrad, dějiny, výskum a obnova. Bratislava.
- Neustupný, E. 2010:* Teorie archeologie. Plzeň.
- Nick, M. 2006:* Gabe, Opfer, Zahlungsmittel. Strukturen keltischen Münzgebrauchs im westlichen Mitteleuropa. *Rahden/Westf.*
- Nicolai, C. von 2014:* Sichtbare und unsichtbare Grenzen. Deponierungen an eisenzeitlichen Befestigungen in Mittel- und Westeuropa. Bonn.
- Nierhaus, R. 1957:* Eine spätlatènezeitliche Riemenzunge der Stradonitz-Kultur von Grabenstetten. *Fundberichte aus Schwaben N.F. 14*, 100–106.
- Podborský, V. 2012:* Úvod do studia archeologie. Brno.
- Ralston, I. B. M. 1992:* Les enceintes fortifiées du Limousin. *Documents d'archéologie française 36*. Paris.
- Rieckhoff, S. 2010:* Raumqualität, Raumgestaltung und Raumwahrnehmung im 2./1. Jahrhundert v. Chr. Ein anderer Zugang zu den Ersten Städte nördlich der Alpen. In: P. Trebsche – N. Müller-Scheeßel – S. Reinhold (Hrsg.), *Der gebaute Raum. Bausteine einer Architektursoziologie vormoderner Gessellschaften*. Münster – New York – München – Berlin, 275–306.
- Rieckhoff, S. 2014:* Space, Architektur and Identity in Gaul in the 2nd/1st centuries BC. In: M. Fernández-Götz – H. Wendling – K. Winger (eds.), *Paths to Complexity*. Oxford – Philadelphia, 101–110.
- Rieckhoff, S. – Biel, J. 2001:* Die Kelten in Deutschland. Stuttgart.
- Rittershofer, K.-F. 2005:* Ausgrabungen 1999 bis 2003 am keltischen Oppidum auf dem Dünsberg bei Gießen. Vortrag zur Jahressitzung 2004 der Römisch-Germanischen Kommission. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 85*, 7–36.
- Salač, V. 1997:* K významu Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). *Archeologické rozhledy 49*, 462–494.
- Salač, V. 2000:* The oppida in Bohemia: a wrong step in the urbanization of the country? In: V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban (dir.), *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer*. Collection Bibracte 4. Glux-en-Glenne, 151–156.
- Salač, V. 2005:* Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück – zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latène-forschung in Böhmen und Mitteleuropa. *Alt Thüringen 38*, 279–300.
- Salač, V. 2011a:* Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě. *Archeologické rozhledy 63*, 23–64.
- Salač, V. 2011b:* Zum keltischen Erbe in der älteren Römischen Kaiserzeit. *Archeologické rozhledy 63*, 256–283.
- Salač, V. 2013a:* O rychlosti dopravy v době laténské a jejich hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost. *Archeologické rozhledy 65*, 89–132.
- Salač, V. 2013b:* Zwei Beispiele des Beharrungsvermögens in den Eisenzeitinterpretationen: Die Oppida und die Mar-

- komannen. In: R. Karl – J. Leskovar (Hrsg.), *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 5. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 37.* Linz, 233–246.
- Salač, V. 2015:* Urbiohaemum, Biohaemum und Böhmen. In: M. Karwowski – V. Salač – S. Sievers (Hrsg.), *Boier zwischen Realität und Fiktion. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 21.* Bonn, 125–156
- Salač, V. 2017a:* Die keltischen Oppida und andere Burgwälle. In: R. Karl – J. Leskovar (Hrsg.), *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 7. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 37.* Linz, 91–104.
- Salač, V. 2017b:* Hatten die Kelten in Nordwestböhmen überhaupt Durst? Bemerkungen zur latènezeitlichen Keramik. In: B. V. Eriksen – A. Abegg-Wigg – R. Bleile – U. F. Ickerodt, (Hrsg.), *Interaktion ohne Grenzen.* Schleswig, 153–166.
- Salač, V. 2019a:* Eisenzeitliche und frühmittelalterliche Burgwälle in Böhmen im Vergleich. In: R. Karl – J. Leskovar (Hrsg.), *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 8. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 49.* Linz, 27–45.
- Salač, V. 2019b:* Zu den keltischen Oppida und hochmittelalterlichen Städten in Böhmen. In: M. Ontrup (Hrsg.), *In und um Regensburg. Festschrift für Andreas Boos.* Regensburg, 212–217.
- Salač, V. 2020:* Les Celtes en tant que paradigmes. In: G. Pierrevelcin – J. Kysela – S. Fichtl (eds.), *Unité et diversité du monde celtique. 42e colloque international de l'Association Française pour l'Étude de l'Âge du fer,* Prague 10–13 mai 2018. Collection AFEAF 2. Paris – Prague, 43–57.
- Salač, V. ed. 2019:* Atlas pravěkých a raně středověkých hradišť v Čechách. Atlas der vor- und frühgeschichtlichen Burgwälle in Böhmen. Praha – Schleswig.
- Schaaf, U. – Taylor, A. K. 1975:* Spätkeltische Oppida im Raum nördlich der Alpen. In: *Ausgrabungen in Deutschland 3.* Mainz. 323–327.
- Schönfelder, M. 2011:* Internationale Formen und lokale Gruppen – Unterschiede in der Latènekultur? In: J. Brandt – B. Rauchfuß (Hrsg.), *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa.* Hamburg, 377–390.
- Schránil, J. 1928:* Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Sievers, S. 1999:* Manching – Aufstieg und Niedergang einer Keltenstadt. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 80, 5–24.
- Sievers, S. 2002:* Auf dem Weg zur Stadt. Die keltische Oppidazivilisation. In: W. Menghin – D. Planck (Hrsg.), *Menschen, Zeiten, Räume – Archäologie in Deutschland.* Stuttgart, 203–209.
- Sievers, S. 2003:* Manching – die Keltenstadt. Stuttgart.
- Sievers, S. 2010a:* Zur Architektur der keltischen Oppida: zwischen Tradition und Innovation. In: P. Trebsche – N. Müller-Scheeßel – S. Reinhold (Hrsg.), *Der gebaute Raum. Bausteine einer Architektursoziologie vormoderner Gesellschaften.* Münster – New York – München – Berlin, 307–324.
- Sievers, S. 2010b:* Die Waffen aus dem Oppidum von Manching. Wiesbaden.
- Sievers, S. – Schönfelder, M. Hrsg. 2012:* Die Frage der Protourbanisation in der Eisenzeit. Akten des 34. internationalen Kolloquiums der AFEAF vom 13.–16. Mai 2010 in Aschaffenburg. *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 16.* Bonn.
- Sláma, J. 1988:* Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu, *Praehistorica 14.* Praha.
- Šnajdr, L. 1911:* Hradiště Lhotické u Nasavrk. *Pravěk 7,* 15–17.
- Trebsche, P. 2016:* Structuration et planification des agglomérations laténiennes en Basse-Autriche. In: G. Blancquaert – F. Malrain (Hrsg.), *Évolution des sociétés gauloises du Second âge du Fer, entre mutations internes et influences externes. Actes du 38e colloque international de l'AFEAF, Amiens, 29 mai – 1er juin 2014.* *Revue Archéologique de Picardie, Numéro spécial 30.* Senlis, 363–375.
- Trebsche, P. – Fichtl, S. 2016:* Das keltische Siedlungszentrum von Haselbach. Die französisch-österreichischen Ausgrabungen 2015–2016. *Archäologie Österreichs 27,* 2–19.
- Venclová, N. 2006:* Enclosing, Enclosures and Elites in the Iron Age In: A. Harding – S. Sievers – N. Venclová (eds.), *Enclosing the Past. Inside and Outside in Prehistory.* Biggleswade, 140–154.
- Venclová, N. ed. 2008:* Doba laténská. *Archeologie pravěkých Čech 7.* Praha.
- Waldhauser, J. 1984:* Les fortifications celtiques de la période LT C–D1 en Bohême. Oppida et castella. In: A. Cahen-Delhay – A. Duval – G. Leman-Delery – P. Leman (eds.), *Les Celtes en Belgique et dans le nord de la France. Les fortifications de l'âge du fer.* *Revue du Nord, no. special hors série.* Lille, 265–270.
- Waldhauser, J. 2001:* *Encyklopedie Keltů v Čechách.* Praha.
- Waldhauser, J. 2014:* Mikroregion Střekov v době laténské a aktuální problémy podmokelské skupiny. *Praehistorica 32/2,* 295–327.

Wolf, G. 1993: Rethinking the oppida. *Oxford Journal of Archaeology* 12, 223–234.

Ziegeus, B. 2013: Münzen und Münzwerkzeuge. In: S. Sievers – M. Leicht – B. Ziegeus (Hrsg.), *Ergebnisse der Ausgrabungen in Manching-Altenfeld*. Wiesbaden, 425–565.

Žemlička, J. 1997: *Čechy v době knížecí*. Praha.

Žemlička, J. 2002: *Počátky Čech královských*. Praha.

The civilization and the legacy of Celtic oppida

Oppida in the west and in the east

It has long been known that the oppida are surrounded by two basic types of walls: *murus gallicus* and *Pfostenschlitzmauer*. Despite a few exceptions, we can state that the former is widespread in the western part and the latter in the eastern part of the La Tène culture, with the Rhine forming the boundary between the two (e.g. *Fichtl dir. 2010*).

The extent of the La Tène culture at the time of the oppida is approximately 1,000,000 km² (*Fig. 2*); there are 169 oppida in this territory (after <http://oppida.org>). A fundamental fact is that the Rhine divides the La Tène culture territory almost exactly into two halves. West of its course, in Gaul, as delimited Caesar, however, there are 120 oppida, compared to mere 49 that can be found east of the river. This means that the territory corresponding to one oppidum is about 4,300 km² in the west, in contrast to 12,400 km² in Central Europe. If we depict the hinterlands of the oppida using the Thiessen polygons, we find out that the size of these polygons varies from 143 km² in the Seine Valley to 47,782 km² in the eastern and southern parts of Central Europe (*Fig. 3*).

The hinterlands of oppida (up to a distance of 50 km, for instance) cover much greater territory in Gaul compared to Central Europe. The network of connections between them, depicted in a model using the shortest distance, is denser, more uniform and more extensive in the west than in the east (*Figs. 2–4*). Some oppida west of the Rhine, especially those situated in lowlands, became Gaul-Roman towns in late BC and early AD and subsequently medieval and present-day cities, which often represent the centres of the individual regions (e.g. *Fichtl 2004*). The oppida thus considerably contributed to the urbanization of the land. East of the Rhine, in contrast, the hinterlands of the oppida occupy smaller areas, and a considerable part of the territory and population of the La Tène culture was located outside their immediate reach. The network of connections between the oppida does not cover most of the territory there but creates certain lines, probably communications corridors, instead (*Figs. 3–4*). With a few exceptions (e.g. Bratislava), the oppida in this area did not grow into later towns; most are completely abandoned today. They thus did not add considerably to the urbanization of Central Europe.

The different number and spatial distribution of the oppida offer a hypothesis that they might have been founded for different reasons and fulfil different functions in the two sections of the La Tène culture. As it is very difficult to seek explanations of whether and possibly how and why their roles differed across all of Europe, two territories have been selected within which we have investigated these questions in more detail: the Bohemian Basin and the Berry region in central Gaul, which is often ascribed to the Gallic tribe of the Bituriges.

The number of oppida is similar in the two regions, but the area of Bohemia (52,000 km²) is almost three times larger compared to Berry (18,500 km²). This means that the territory corresponding to one oppidum is no more than 2,600 km² in Berry, in contrast to approximately 6,500 km² in Bohemia. The oppida in Berry had more than two-thirds of the territory within everyday reach (a circle of up to 30 km, cf. *Fig. 7*), compared to less than a third in Bohemia. The oppida in the two regions differ also in their distribution in the landscape. While lowlands are preferred in Berry, the oppida in Bohemia avoid them and prefer highlands. In Berry, they are situated in territories occupied during the La Tène period; in Bohemia, they are outside them, or at their outskirts at the most. The oppida in the two regions differ also in size: the Bohemian ones are larger (an average of 48 ha) than those of the Bituriges (29 ha). Another difference is that besides oppida, in Berry there are also small fortifications with an area of several hectares, which are virtually missing in Bohemia. Finally, we must mention that the construction of oppida in Bohemia probably started earlier than in Berry or, more generally, in the areas west of the Rhine, already in the later phase of the LT C2 sub-period (e.g. *Drda – Rybová 1997; Colin 1998*).

The oppida in Bohemia and in Berry thus differ not only in the manner of fortification but virtually in all parameters studied in this contribution. A comparison of the oppida in the two regions with early medieval (eleventh century) strongholds in Bohemia (*Figs. 5–7*) surprisingly shows that the oppida of the Bituriges are more similar within the studied properties to early medieval centres of the tribe of the Bohemians than to

Celtic oppida in Bohemia. They show a similar density of occurrence in the landscape,¹ directly control most of the territory, dominate the lowlands and thus the agricultural production and most of the population as well as important roads, and are accompanied by other fortifications. The oppida in Bohemia lack all these properties. It is known from the written sources that the ruling Přemyslid dynasty chose approximately 20 strongholds and used them to govern, administer and defend the land and to control its agriculture, crafts, transport and trade. These strongholds are usually denoted as administrative centres (*Fig. 7*). Their hinterlands in a distance of up to 30 km, which might have been under their everyday control, covered most of the land, while the hinterlands of oppida in Bohemia hardly covered one-third of it. In contrast to that, the hinterlands of the oppida in Berry covered, like early medieval Bohemian strongholds, two-thirds of the land including almost the whole area suitable for agriculture. We can therefore assume that the oppida of the Bituriges tribe in Berry might have fulfilled functions similar to eleventh-century administrative centres in Bohemia; after all, this is documented by archaeological finds and partly also by the written sources. The oppida in Bohemia, in contrast, were incapable of that, perhaps with the exception of securing (part of) the trade and transport. The oppida in Berry and the Přemyslid administrative centres have one more feature in common: both types of fortifications considerably contributed to the urbanization of the lands; at least half of them grew into present-day towns and cities. In Bohemia, the provincial town of Bechyně is situated within the complex of a single former oppidum; the others are empty and unpopulated.

The comparison of oppida in Bohemia and in Berry has further emphasized the differences between the oppida situated west and east of the Rhine. Further analyses are needed, however, to determine how much the two territories are representative of the two large La Tène sections. So far, it is evident that there were considerable differences among the oppida also within these sections (see e.g. the areas without oppida near the Lower Loire or in southern Poland, etc.). Transferring the properties of oppida from one part of Europe to another, a common practice in research, need not always yield correct results; the same is true also of a generalization of reports about oppida written by ancient authors (especially Caesar).

Based on the discussed parameters, the oppida cease to appear as a homogeneous phenomenon, which leads to the question of whether the same so-called oppidum culture or civilization prevailed in the whole territory of the La Tène culture from the second half of the second century BC.

Oppida, oppidum culture, oppidum civilization

The most often stated characteristics of the oppidum culture or civilization, including an advanced, identical and widespread material culture, a developed centralized economy, a centralized cult, an advanced administration and an urban way of life, are neither chronologically nor spatially linked only to oppida and, therefore, cannot define it. The same is true also of the artefactual culture itself. Surveys of unfortified lowland settlements have proved that an absolute majority of the artefacts and the activities connected with them (such as coinage) had occurred there already in the third century BC, long before the first oppidum was founded.

A fundamental problem is represented by the fact that most characteristics of the oppidum culture come from the sphere of immaterial culture, which cannot be used to delimit an archaeological culture or an archaeological chronological period. Moreover, even these aspects of the culture were apparently not the same everywhere. The comparison of selected properties of the oppida west and east of the Rhine has shown that there are considerable differences between the two territories, and it is therefore possible that the oppida did not serve the same purpose in both of them. The differences between the oppida within these sections are so substantial that they must have considerably differed precisely in the spheres of the economy, military affairs, cult, relations to other settlements, etc. At the same time, there is no doubt that the very existence of oppida changed social relations more than the material culture. The situation in La Tène culture territories without oppida (the northern part of Bohemia, parts of Bavaria, southern Poland, Slovenia, Croatia) is unclear, however.

The use of the term oppidum culture in the sense of an archaeological culture or as an equivalent for the Late La Tène period (LT D) is inappropriate in terms of both content and methodology. The term civilization of the oppida or oppidum civilization seems to be more justified, in the sense of a general *historical designation* of the condition of the Celt society that arose (in Central Europe) through the construction and use of oppida in the second half of the second and the first half of the first centuries BC. It is, however, always necessary to add that this is an interpretation which, unlike the content of an *archaeological phase*, continues developing and transforming and, although it is rather generalizing, it is valid neither for the whole Celtic society nor for the entire territory of the La Tène culture.

¹ In order to have the same density of oppida in Bohemia as in Berry, there would have to be 20–25 of them in the Bohemian Basin, roughly as many as the early medieval administrative centres.

Legacy of Celtic oppida

In the end, the text states that the oppida differ also in the extent and significance of the legacy they left behind. The oppida west of the Rhine considerably contributed to the urbanization of the land; in France, their legacy has apparently remained to this day in the general awareness of the population, many of whom regard the Celts as their ancestors. In contrast to that, most oppida in Central Europe are desolate today, although there are exceptions such as Bratislava or Passau. The development of oppida there was considerably influenced, or more precisely interrupted by post-La Tène development borne by the Romans south of and by the Germans north of the Danube; it differed fundamentally in the two regions. The oppida fitted neither of the quite different systems of administration of the land, which is why they remained empty and did not contribute to further development in Central Europe. In Central Europe, therefore, only their eccentric admirers identify themselves with the Celts and thus also with the oppida.

English by *Milan Rydvan*

Fig. 1. A traditional depiction of oppida on the European continent. A – after *Schaaf–Taylor 1975*; B – after *Kruta 2007*.

Fig. 2. The distribution of the La Tène culture (after *Kruta 1978*) and oppida on the European continent (after <http://oppida.org>, with information added for Central Europe). The areas with predominating fortifications of the *murus gallicus* and *Pfostenschlitzmauer* types are depicted, with the Berry region in central France and the Bohemian Basin in the Czech Republic highlighted.

Fig. 3. Oppida on the European continent and their hinterlands depicted using the Thiessen polygons (top) and areas with a distance of up to 50 km from the oppidum (bottom).

Fig. 4. The communication network among European oppida depicted experimentally using the shortest distances between them.

Fig. 5. The distribution of oppida, early medieval strongholds (a) and Přemyslid administrative centres (b) in the Bohemian Basin.

Fig. 6. The density of oppida (a) and eleventh-century early medieval strongholds (b) in Bohemia and the depiction of the shortest distances between them.

Fig. 7. The territories accessible in Bohemia from oppida (a) and early medieval centres (b) and in Berry from oppida (c) in one day (a distance of up to 30 km).

Fig. 8. Symbols of the oppidum culture – table after J. Déchelette (1914, Fig. 404) showing the same finds from four European oppida.

Fig. 9. The occurrence of similar structures in oppida and other types of La Tène settlements in Central and Western Europe. After *Venclová 2006*, Fig. 11:5.

Fig. 10. Celtic oppida in Bohemia and the neighbouring lands with those within whose complexes historical towns came into existence highlighted.

Fig. 11. The distribution of Celtic oppida and the earliest medieval royal towns in the Bohemian Basin.

